

לאומיות, אתניות ומגדר: קליטתן של מהגרות פולניות לא־יהודיות בישראל בראי העיתונות העברית, 1956-1960

לילך רוזנברג־פרידמן

‘טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות’¹

בדצמבר 1957 תבע נתן אלתרמן בטורו השביעי בעיתון דבר את ‘עלבונן של הנשים הנכריות’ בישראל לנוכח גילויי העוינות שהופנו כלפיהן. ‘סם איבה המחלחל סביב לנשים אלו ביישובי עולים’ כתב. הוא אף סבר שגילויי האיבה ‘הצורבים את לב הנכריה וילדיה [...] אינם פרי קנאות רתית יהודית [...] זוהי בעיה של יחסי חברה אשר מקומם בתחום החילוני’.² במוקד מאמר זה מצויות משפחות מעורבות שנוצרו בחו”ל בנישואין בין יהודי/יה ובין מי שאינן/ה יהודי/ה, ושעלו לישראל בשנים 1956-1960 מהגוש הקומוניסטי, בעיקר מפולין. המשפחות הללו ביקשו לעצמן חיים חדשים, אלא שהמפגש עם החברה היהודית בישראל שגבולותיה הלאומיים והאתניים היו בהליך גיבוש, לווה לעתים קרובות בטלטלה עזה שחרגה מקשיי קליטה של מהגרים באשר הם. קליטת המשפחות המעורבות בישראל טמנה בחובה שאלות הלכתיות ופוליטיות. בהמשך לסיפא של דברי אלתרמן, אדון בתופעה מנקודת מבט חברתית.

ההיבט המגדרי משמעותי במיוחד, כי במוקד התופעה עומדות נשים לא־יהודיות שבאו מפולין, ובשל מגדרן ושייכותן האתני איימו על הזהות היהודית־הלאומית. יתרה מזאת, הן זוהו בחברה היהודית הקולטת עם האנטישמיות ועם השמדת היהודים באירופה. הופעתן בחברה הישראלית הצעירה והמתגבשת כמיעוט המבקש להיטמע בה הציפה את החשבון ההיסטורי של יהודי הארץ עם אירופה בכלל ועם פולין בפרט, והיותן מהגרות לא־יהודיות

1 ש’ שחורי, ‘טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות’, דבר, 9.10.1957, עמ’ 3.

2 נתן אלתרמן, ‘לאט לנו’, דבר, 6.12.1957, עמ’ 2.

מפולין הכביד על קליטתן. סיפורן שטרם סופר מלמד גם על מאפייני החברה הישראלית בראשית ימי המדינה, על הקשר שבין לאומיות, אתניות ומגדר, ועל מקומם של אלה בעיצוב הזהות הישראלית.

הערות מתודולוגיות

המאמר מתבסס על העיתונות העברית שהתייחסה לתופעה. מסגרת מצומצמת זו אינה מאפשרת התעמקות במגוון הרחב של המקורות העוסקים בנושא.³ יתרה מזאת, ההתמקדות בעיתונות המשקפת את מציאות התקופה מאפשרת להתחקות אחר תפיסות החברה על המשפחות המעורבות וביטוייהן בזמן אמת. זאת ועוד, מאחר שהעיתונות היא כלי מעצב חברה,⁴ מאפשר הדיון במשפחות המעורבות הצצה לתפקוד העיתונות כסוכנת תרבות וחברה במדינת ישראל בראשיתה.

עשרות עיתונים יומיים, שבועונים וירחונים יצאו לאור במדינת ישראל בראשיתה, ומשקפים את השיח הציבורי באותה תקופה ואת הניסיונות לגבש זהות לאומית לחברה שהלכה והתגוונה לנוכח גלי העלייה. נישואי התערובת שהשליכו על כך, נדונו בעיתונות חדשות לבקרים.⁵ העיתונות העברית ביטאה את קולן של קבוצות פוליטיות וחברתיות ביישוב,⁶ ובעיקר את קולם של הוותיקים. העולים החדשים השתמשו לעיתים קרובות בעיתונות בשפת מוצאם כדי לשמר את התרבות שממנה הגיעו.⁷ העיתונות העברית תיארה את המשפחות המעורבות מנקודות מבט מגוונות, בהתאם להשתייכותו המגזרית של העיתון (למן המודיע החרדי, המשך בהצופה הציוני-דתי, הבוקר של הציונים הכלליים וחוגי מרכז-ימין, דבר ביטאון ההסתדרות, וכלה בעל המשמר של השומר הצעיר), ולתפיסת עולמם של הכתבים.⁸ השיח הציבורי בנושא היה הטרוגני, אולם המכנה המשותף התבטא בהשמעת הקול היהודי הוותיק יחסית של החברה הקולטת.

השימוש במונחים במאמר מצריך הסבר: ראשית, בעיתונות היה שיח השימוש במילים 'נוכריה', 'נוצריה' ולעיתים 'גויה' לציון אישה לא-יהודייה. הללו שימשו כמילים נרדפות

3 המאמר הוא חלק ממחקר רחב היקף העוסק בסוגיית המשפחות המעורבות על כל גוניהן בארץ ישראל במאה העשרים במבט היסטורי, ומתבסס על מקורות מגוונים ובשפות שונות, שאינם נכללים במאמר זה.

4 Derek Penslar, 'Introduction: The Press and the Jewish Public Sphere', *Jewish History*, 14, 1 (2000), pp. 3-8

5 אורית יעל, זוגיות בחברה העירונית היישובית בא"י והשתקפותה בשיח העיתונות העברית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 2012 (להלן: יעל, זוגיות).

6 נחם אילן, 'קול המזרח: כתבי העת העבריים של יוצאי ספרד והמזרח', פעמים, מס' 93 (תשס"ג), עמ' 113-148.

7 אלז'בייטה קוסבסקה, 'Nowiny' (חדשות): הקליטה הלשונית של יהודי פולין בישראל, ישראל, מס' 17 (2010) (להלן: קוסבסקה, חדשות), עמ' 170-171.

8 מפאת קוצר היריעה, לא אוכל להתייחס להשקפת עולמם של הכתבים, אלא רק למאפייני העיתון באופן מכליל.

ללא התייחסות לאמונה דתית. שנית, המונחים 'נישואי תערובת', 'זוגות מעורבים' ו'משפחות מעורבות' היו בשימוש תדיר בשיח הציבורי בזמנו ולפיכך כך גם במאמר זה. שלישית, בהיסטוריוגרפיה הציונית מקובל השימוש במונח 'עלייה', המבטא את המשמעות האידאולוגית של ההגירה לארץ וייחודה, אולם מחקרים עדכניים יותר נוקטים את המונח 'הגירה' בהדגשת מאפייניה האוניברסליים. העלייה הגדולה בשנות החמישים דמתה באופייה ל'הגירה'⁹. במיוחד רלוונטי השימוש במונח 'הגירה' לדיון בכואם של לא־יהודים לישראל, שלא נבע ממניעים אידאולוגיים ציוניים. 'הגירה' ו'עלייה' ישמשו במאמר זה כמילים נרדפות.

זהות לאומית, אתנית ומגדרית בהגירה לחברה לאומית

החברה הישראלית עברה בעשור הראשון תהליך של עיצוב זהות קולקטיבית ואישית, שהיה מאתגר במיוחד לנוכח מגוון העולים שהגיעו לישראל.¹⁰ לציפייה שהעולים יאמצו את הזהות הקולקטיבית המתעצבת נוספה שאיפתם של חלק מהעולים לעצב לעצמם זהות חדשה. היה זה חלק אינהרנטי מהליך הגירה שהם ראו בו 'לידה מחדש'.¹¹ זהויות רבות מרכיבות את דיוקנו של אדם: אתנית, לאומית, דתית, מגדרית ועוד. הללו מתעצבות על ידי סוכני תרבות ויש ביניהן לעתים סתירות ומתחים. במיוחד בולטים עיצוב זהות וקונפליקטים בין זהויות בחברות מתגבשות, כמו החברה הישראלית.¹² זהות אתנית מוגדרת בידי סוציולוגים כמאפיין תרבותי של קבוצה חברתית שמורכבת מאנשים החולקים זהות לאומית או דתית ולהם מאפיינים משותפים. הללו מובחנים מקבוצות אחרות על בסיס גבולות, לרוב מולדים, כגון מוצא, שפה, דת כדומה.¹³ אולם יש אנתרופולוגים הטוענים כי הגדרת קבוצה אתנית היא סובייקטיבית ובמוקדה תפיסה של 'אני מול האחר'. הזהות האתנית נרכשת ומשתנה במהלך חיי האדם בהתאם להקשר התקופתי שבו הוא פועל. בעיתות מאבק מבקשת הקבוצה האתנית לבסס את מעמדה, לחזק את הקשר שבין חבריה ואת גבולותיה, ולהבליט את שונותה מקבוצות אחרות.¹⁴ בעשור הראשון לאחר הקמתה של

9 יוסף גורני, 'העשור המופלא: הרהורים על העשור הראשון בשנת היובל למדינה', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), עידן: העשור הראשון, תש"ח-תשי"ח, ירושלים 1997, עמ' 366.

10 אלחנן יקירה, 'מדינה יהודית: מעבר לזהות', בתוך: נפתלי רוטנברג ואליעזר שביד (עורכים), לאום מלאום, תל אביב 2008, עמ' 152.

11 מרגלית שילה, 'נשים, מגדר ותולדות היישוב בארץ: הישגים ויעדים', קתדרה, מס' 150 (תשע"ד), (להלן: שילה, נשים), עמ' 136.

12 Billie Melman, *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, New York 1998; Anat Helman, *Becoming Israeli: National Ideals and Everyday Life in the 1950s*, Waltham, MA 2014

13 יהודה שנהב, 'אתניות', בתוך: אורי רם וניצה ברקוביץ (עורכים), אי/שויון, באר שבע 2006, עמ' 63-55.

14 Fredrik Barth, 'Introduction', in: idem (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Bergen 1969, pp. 9-38; Joane Nagel, 'Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture', *Social Problems*, 41 (1994), pp. 152-176

ישראל גיבשה החברה הישראלית את זהותה האתנית והלאומית בהנגדתה ל'אחר', שגולם בין היתר בנשים הלא-יהודיות שעלו לארץ.

הקשרים בין זהות יהודית לאתניות ולאומיות סבוכים, ומתבטאים למשל בשאלה אם יהדות היא דת או לאום.¹⁵ הסכם הסטטוס קוו בין דתיים לחילונים, שנקבע סמוך להקמת המדינה, לא נתן מענה לשאלת היחס בין דת, לאום ואזרחות במדינת העם היהודי והמדינה הצעירה התמודדה עם עיצוב זהותה הלאומית.¹⁶ מורכבות זו, קשירת הזהות היהודית הישראלית בזהות ה'אחר',¹⁷ ודפוס הנישואים האנדוגמיים שנתפסים כחלק מההגדרה היהודית האתנית העצמית,¹⁸ גרמו לכך ששאלת נישואי התערובת הייתה (ועודנה) אקוטית להגדרת הזהות היהודית בחברה הישראלית.

הזהות המגדרית ממלאה אף היא תפקיד ביחסי הגומלין שבין אתניות ללאומיות, המעצבים זהות.¹⁹ לנשים היה תפקיד מרכזי בתהליכים לאומיים ואתניים עקב היותן יצרניות ביולוגיות של הלאום והקבוצה האתנית, ומסמנות גבולותיהם.²⁰ למגדר יש משמעות מכרעת בקביעת זהות יהודית, מה שמשליך על היחס למשפחות המעורבות.

נישואי תערובת בחברה היהודית בישראל

קשרי נישואים הם במידה רבה תוצר של הבניה חברתית ומשקפים תפיסות חברתיות ותרבותיות. בין נישואים ובין לאומיות, אתניות ודת קיימים אפוא יחסי גומלין ואף קונפליקטים. הללו ניכרים במיוחד בנישואי תערובת ברחבי העולם החוצים גבולות אתניים, לאומיים ודתיים, מה שהביא בין היתר לאיסורם במהלך ההיסטוריה על ידי אומות ודתות רבות.²¹

15 יוסי יונה ויהודה גורמן (עורכים), מערבולת הזהויות: דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל, ירושלים תשס"ד; שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ ואניטה שפירא (עורכים), ציונות ודת, ירושלים תשנ"ד.

16 צבי טריגר, 'אהבה ודעה קדומה: על הפרדוקסליות של תופעת הנישואין הבין-דתיים בישראל', בתוך: דפנה ברק-ארו (עורכת), עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם, שריגים-ליאון 2007 (להלן: טריגר, אהבה ודעה קדומה), עמ' 751; Orit Rozin, *A Home for All Jews: Citizenship, Rights and National Identity in the Young Israeli State*, Waltham, MA 2016

17 פנינה להב, 'זהות אישית וזהות קולקטיבית, מודרניות ויהודיות בפרשת שליט', בתוך: מנחם מאוטנר, אבי שגיב ורונון שמיר (עורכים), רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, תל-אביב 1998 (להלן: להב, זהות), עמ' 409-410, 417-416.

18 יפעת וייס, 'מקרי גבול: על "נישואים מעורבים", "בני תערובת" ו"חילול גזע" בהיסטוריה הגרמנית', היסטוריה, מס' 6 (תש"ס) (להלן: וייס, מקרי גבול), עמ' 76.

19 Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, New York 2010, pp. 17, 45-46, 81; Paula E. Hyman, 'Gender and the Shaping of Modern Jewish Identities', *Jewish Social Studies*, 8, 2 (2002), pp. 153-161; תמר אלאור, מקומות שמורים: מגדר ואתניות במחוזות הדת והתשובה, תל-אביב 2006.

20 Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, London 1997

21 יעל אנוך, מבוא לסוציולוגיה, יח' 5-6, תל אביב 1984, עמ' 13; סילביה פוגל-ביז'אוי, דמוקרטיה ופמיניזם: מגדר, אזרחות וזכויות אדם, רעננה תשע"א, עמ' 21; טריגר, אהבה ודעה קדומה, עמ' 21.

במהלך הדורות הגדירו היהודים את זהותם האתנית, בין היתר על ידי קיום דפוסי נישואים אנדוגמיים. האיסור על נישואי תערובת היה מנגנון משמר של קיום העם היהודי, והוא השליך גם על היבדלותו מקבוצות אתניות אחרות.²² במאות התשע-עשרה והעשרים חלחל לקהילות יהודיות דפוס חיים חדש ומודרני, שהתבטא באינטגרציה עם אוכלוסיות אחרות ואף בנישואי תערובת.²³ מספר הולך וגדל של נישואים חוצי לאומים ודתות הוא ממאפייני המציאות העכשווית,²⁴ גם בעולם היהודי כן זמננו. גורמיהם והשלכותיהם עולים תכופות לדיון ציבורי ומחקרי.²⁵

תקופת המנדט התאפיינה במתחים לאומיים מצד אחד ועיצוב זהות לאומית מצד שני. היבטים אלה השפיעו על היחס המסטיגי של היישוב מקשרים מקומיים שחצו גבולות אתניים ולאומיים, בעיקר בין יהודיות לערבים²⁶ ולבריטים.²⁷ הללו נתפסו כאיום על ביטחון הלאום ושלמותו. נשים יהודיות שהיו במוקדם נדמו כבוגדות בלאום ופוגעות בטהורו, תפיסה שהשתקפה גם בעיתונות ובספרות העבריים.²⁸

מדינת ישראל מוגדרת כמדינת הלאום היהודי, והביטוי לכך הוא חוק השבות (1950). נוצרה בה ליבה אתנית יהודית ששינתה אומנם את המבנה של יהדות העולם,²⁹ אולם נישואי התערובת איימו על ליבה זו. בלעדיות הדין הדתי האוסר על נישואי תערובת בישראל, לצד הרצון לשמר את הרוב היהודי במדינה, השליכו על מעמד הזוגות המעורבים. הנורמה התרבותית בחברה היהודית בישראל, שבה אין נישואים אזרחיים, רואה בנישואי תערובת טאבו, כשאחדות העם והמשכיותו מוטלים על הנשים. אימהות שאינן יהודיות נתפסות כאיום על הקולקטיב היהודי.³⁰

Ruth Halperin-Kaddari and Yaacov Yadgar, 'Between Universal Feminism and 736-734 Particular Nationalism: Politics, Religion and Gender (in) equality in Israel', *Third World Quarterly* 31, 6 (2010), pp. 905-920; Sarah Carter, *The Importance of Being Monogamous: Marriage and Nation Building in Western Canada to 1915*, Edmonton, Alberta 2008

22 וייס, מקרי גבול, עמ' 76; להב, זהות.

23 סרג'יו דלה-פרגולה, 'צמיחה, שבר והמשכיות – העם היהודי לפני ואחרי השואה: מבט דמוגרפי', *בשביל הזיכרון*, סח, 3 (תשס"ט) (להלן: דלה-פרגולה, צמיחה), עמ' 13-39.

24 Charlie V. Morgan, *Intermarriage across Race and Ethnicity among Immigrants*, El Paso 2009

25 צ'ארלס ליבמן וסילביה ברק-פישמן, 'מדיניות הקהילה כלפי משפחות מעורבות: שאלת היד המושטת', *גשר*, מס' 143, 2001, עמ' 49-60; Sylvia Barack Fishman, *Double or Nothing? Jewish Families*; 60-49, 2004; Shulamit Reinharz and Sergio Della Pergola (eds.), *and Mixed Marriage*, Waltham, MA 2004; Shulamit Reinharz and Sergio Della Pergola (eds.), *Jewish Intermarriage around the World*, New Brunswick (USA) and London 2009

26 דבורה ברנשטיין, נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בת"א המנדטורית, ירושלים תשס"ח, עמ' 54-83.

27 דניאלה רייך, בין שליוחות לאומית לחרם חברתי: הקשרים בין נשים יהודיות לאנשי הצבא הבריטי בשנים 1940-1948, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2003.

28 יעל, זוגיות, עמ' 295, 337; טריגר, אהבה ודעה קדומה, עמ' 767-770.

29 דלה-פרגולה, צמיחה, עמ' 16, 26.

30 רוב המתגייסים בישראל הן נשים, שהלחץ לגיון נעשה למען הקולקטיב. דפנה קר, 'מרות המואביה ועד נורלי הפיליפינית: זוגות בין-דתיים וגיון במדינת הלאום היהודית', בתוך: חנה הרצוג וענת

הגירה והיבטיה החברתיים והמגדריים

ההגירה על היבטיה השונים היא נקודת מוצא לניתוח התופעה של הנישואים המעורבים שבמוקד המאמר. דפוסי הגירה וקליטה מבליטים פערים אתניים, לאומיים, חברתיים ומגדריים. עזיבת מרחב מוכר והשתלבות במרחב חדש היא תהליך המלווה בהלם תרבותי שעוצמתו משתנה על פי ההקשר התקופתי ותנאי ההגירה. יש שמהגרים משמרים את התרבות המקורית והזהות הישנה ודוחים את זו החדשה, ויש הנוטשים אותן, מאמצים ערכים חדשים ומשנים את זהותם.³¹ זו וגם זו ניכרות בקרב המהגרים לישראל, שהליך עיצוב זהותם הישנה-חדשה לווה בקונפליקטים.³²

ההגירה היא רכיב מכונן בחברה היהודית בישראל, שנבנתה ברובה ממשפחות מהגרות.³³ משפחות היו לב ליבה של העלייה הגדולה בשנות החמישים שיצרה מהפכה דמוגרפית בישראל אך לוותה בקשיים כלכליים, תרבותיים וחברתיים.³⁴ הללו לא פסחו על המשפחות המעורבות שהתמודדו גם עם בעיות מורכבות ייחודיות.

רוב המשפחות המעורבות בשנות החמישים היגרו לישראל במסגרת העלייה הגדולה מפולין הקומוניסטית, שכונתה 'עליית גומולקה', על שם מנהיג פולין שהתיר ליהודים להגר לישראל בלבד ולוותר על אזרחותם הפולנית. הללו התחנכו על ברכי התרבות הפולנית ורבים מהם היו בעלי השכלה גבוהה ומחוגי האינטליגנציה.³⁵ אחוז לא מבוטל מהם היו זוגות מעורבים, לרוב גבר יהודי ואישה לא-יהודייה.

ההיבט המגדרי ניכר בכל שלבי ההגירה, שהיא הליך שתכופות מכונן יחסי מגדר חדשים. להגירה היכולת להחליש נשים או להעצימן.³⁶ מהגרות הן סוכנות התרבות החדשה למשפחות, אך מצפים מהן לעמוד בחזית שימור הזהות הישנה.³⁷ אצל המהגרות הלא-יהודיות נוסף למורכבות זו מוצאן האתני. 'מי שנולד וגדל בחברה מסוימת', שיתפה המהגרת הלא-יהודייה

-
- לפידות-פירילה (עורכות), פרוקס ספינת תזאוס: מגדר, דת ומדינה, תל-אביב 2014 (להלן: הקר, מרות), עמ' 259, 262-265, 270; טריגר, אהבה ודעה קדומה, עמ' 754, 775.
- 31 אורי רם, 'החברה ומדע החברה: סוציולוגיה ממסדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל', בתוך: הנ"ל (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל אביב 1993, עמ' 9-14.
- 32 למשל, גיא מירון, 'חקר הזהות של עולים לישראל: המקרה העיראקי בהשוואה למקרה הגרמני', ישראל, 15 (2009), עמ' 204.
- 33 פנינה מורג-טלמון ויעל עצמון (עורכות), נשים מהגרות בישראל, ירושלים תשע"ג (להלן: מורג-טלמון ועצמון [עורכות], מהגרות), עמ' 10.
- 34 למשל, אבי פיקאר, עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון אפריקה, 1951-1956, קריית שדה בוקר 2013.
- 35 אלז'בייטה קוסבסקה, 'תסביך אשת לוט של העלייה הפולנית: להביט לאחור למורשת ארץ המוצא', כיוונים חדשים, מס' 22 (2010) (להלן: קוסבסקה, תסביך), עמ' 204-205.
- 36 שילה, נשים, עמ' 130-137; גור אלרואי, 'הגירת נשים לא"י בראשית המאה העשרים', קתדרה, מס' 118 (תשס"ו), עמ' 67-88.
- 37 מרגלית-שטרן, 'מי יעזור לעור כנגד? הבדלי מגדר במשפחות מהגרים יהודיות בארץ ישראל', בתוך: מורג-טלמון ועצמון (עורכות), מהגרות, עמ' 116.

דאנקה הארניש בחווייתה האישית, 'איננו יודע עד כמה חשובה היא ההתמזגות השלמה עם סביבתו וההשתייכות הגמורה אליה, המתבטאים בקליטתו של הפרט על ידי החברה. להיות כמו כל האחרים, לא טוב יותר ולא גרוע יותר, ללא זכויות יתר ואף בלי אפליות. להיות אחד מיני רבים בתוך יומיומיות ברוכה'.³⁸ הארניש ביטאה את שאיפת המהגרים להכות שורשים בחברה הקולטת עם מלוא החובות והזכויות, ובהמשך הצביעה על הצורך של המהגרים, במקביל, לשמר את דיוקנם האישי בחברה החדשה. הארניש חוותה על בשרה את הקושי שבשימור זהותה האישית, שנתפסה כמנוגדת לזהות הקולקטיבית.

הגירת המשפחות המעורבות: הרכבה ומניעה

הסיפור ההיסטורי המקומי של המשפחות המעורבות הוא ייחודי. התבוללות על ידי נישואים מעורבים היא אחת התופעות הסבוכות של הקיום היהודי בעידן המודרני, ולרוב היא מזוהה כהליך חד-כיווני של טמיעת מיעוט יהודי בחברת רוב לא־יהודי.³⁹ אולם בפלשתינה המנדטורית ניכרה כבר בשנות השלושים תופעה של מיעוט לא־יהודי שביקש להתבולל בחברת רוב יהודית. מדובר בזוגות מעורבים שרובם עלו לארץ ממרכז אירופה בכלל ומגרמניה בפרט לאחר עליית היטלר לשלטון בשנת 1933. הללו באו מקהילות יהודיות מתבוללות שהתאפיינו בנישואי תערובת לא מעטים. רבים מהם חוו קושי כפול: בגרמניה הם נרדפו בגלל החוקים האריים שאסרו על קשרי נישואים עם יהודים, ולאחר הם התקשו להגר עקב תביעת הרבנות הראשית וגופים נוספים שלא לספק סרטיפיקטים לעליית יהודים המביאים איתם את נשותיהם הנכריות.⁴⁰ 'לא נבנה את הבית הלאומי אם נכניס בו חוקים אריים',⁴¹ הבהירה הנהלת הסוכנות היהודית שהתירה את עלייתם. נחיתות כפולה זו, שאפיינה את הזוגות המעורבים בשנות השלושים, תאפיין גם את העשורים הבאים.

עם תום מלחמת העולם השנייה שבו לארץ מחזיתות אירופה חיילים ארץ־ישראליים מגויסי הצבא הבריטי; חלקם הביאו עימם נשים נוכריות, בעיקר מהולנד ומאיטליה.⁴² נישואי תערובת בין יהודים ללא־יהודים באירופה שלאחר מלחמת העולם השנייה לא היו נדירים.⁴³ גרמנים וגרמניות שביקשו להיטיב את מצבם החומרי או להסתיר את עברם, יצרו קשרי נישואים עם יהודים וביקשו לעלות לארץ.⁴⁴ עדויות לקשרים שנקרמו בין צעירות

38 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המותר לנו להיות מה שהננו?', דבר, 10.4.1958, עמ' 4.

39 אשר כהן, התבוללות ישראלית: טמיעתם של לא יהודים בחברה היהודית בישראל והשלכותיה על הזהות הקולקטיבית, רמת גן 2002, עמ' 13.

40 הרבנות הראשית תל אביב, במכתב למחלקת העלייה של הסוכנות, 27.2.1936, אצ"מ, S6/4709; המשרד האי"י בבוזל, במכתב למחלקת העלייה של הסוכנות, 29.11.1935, שם.

41 ד"ר דוד סנטור, לחברי הנהלת הסוכנות, 28.1.1936, שם, S6/4709.

42 גרשון הל, 'אנשים ומפלגות: עשרת אלפים ילדים מנשואי־תערובת', הבוקר, 4.7.1958.

43 [ללא מחבר], 'סיפורם של בני נישואי תערובת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4.

44 דיווח הרב ד"ר הלפגוט מגרמניה, ללא מחבר, 'גרמניות לא יבואו בקהל', הצופה, 10.11.1948, עמ' 4.

אוסטריות וגרמניות לניצולי שואה מופיעות לעיתים בזיכרונותיהם של האחרונים. יש מהם המעידים כי העדיפו נשים לא־יהודיות, 'שאינן תובעות דבר מבני זוגן היהודיים'.⁴⁵ לעתים קרובות שימשו בנות הזוג הנוכריות קרש הצלה לבני הזוג היהודים בשואה, אולם עובדה זו לא הקלה על קליטתן בארץ. החברה העברית המתגבשת חשה מאוימת, כלשון הצופה בשנת 1947: 'למרבה הצער והבושה מאיימת עלינו סכנת ההתבוללות [...] אף בא"י'.⁴⁶ לא רק החשש מהתבוללות היה במוקד קליטתן המורכבת, כי אם גם שיוכן האתני הספציפי.

המשפחות המעורבות: מבט דמוגרפי

'נחשול של נשואי תערובת ואלפי ילדים שלא נמולו',⁴⁷ הגיעו לישראל ממזרח אירופה בכלל ומפולין בפרט בשנת 1957, יידעה העיתונות את הציבור, תוך השוואת מצב זה ל'מכת הנשים הנכריות' שפקדה את שבי בכל לארץ ישראל, המתוארת בספר נחמיה. ידיעה זו היא אחת מני רבות המתארות גל של משפחות מעורבות שהציף את הארץ. העיתונים התריעו מפני השלכות התופעה. כמות הידיעות ומגוון העיתונים שפרסמו אותן מעידים על חדרה חוצת המגזרים לדיוקן ישראל לנוכח התופעה.

ראשית 'הנחשול' בשנת 1948: 'בזמן האחרון גדל מספרן של נשים נכריות בין העולים החדשים',⁴⁸ נמסר אז. באמצע שנות החמישים התעצם מספרן עם עליית אלפי משפחות מעורבות מהגוש הקומוניסטי, כשהשיא היה בשנת 1958.⁴⁹

קשה לנקוב במספר מדויק של המשפחות המעורבות בכלל והלא־יהודיות בפרט בהיעדר רישומים מדויקים.⁵⁰ העיתונות היא מקור חשוב גם להערכה מספרית. בשנת 1956 דווח: 'למעלה מאלף נשים נוכריות הגיעו ארצה עם גל העלייה האחרון מאירופה ועוררו בעיות שלא היו כדוגמתן בתולדות העליות'.⁵¹ בשנת 1957 עלו לישראל כ־1,500 משפחות מעורבות נוספות, בעיקר מפולין⁵² ומעט מהונגריה, ומספרן הכולל בארץ הגיע לכ־3,000.⁵³ רוב הזוגות מנו גבר יהודי ואישה לא־יהודייה; לפיכך מספרן של הנשים הנוכריות שעלו לישראל עמד על כ־3,000, נתון שאישש שר הפנים ישראל בר יהודה בשנת 1958, שציין

Rachel Shtibel, *The Violin: A Child's Testimony*, Toronto 2007, p. 76; Willie Sterner, *The Shadows Behind Me*, Toronto 2010, pp. 211-212 45

שלמה זלמן שרגאי, 'קו התנועה למדיניות הציונית', *הצופה*, 2.1.1947, עמ' 2. 46

מנחם ברש, 'הזוגות הנשואים שיצטרכו להינשא מחדש', *ידיעות אחרונות*, 25.8.1957. 47

מכתב י' ויס, מנכ"ל משרד הדתות, ליצחק רופל מהסוכנות, 6.10.1948, *אצ"מ*, S58/93. 48

גרשון הל, 'אנשים ומפלגות: עשרת אלפים ילדים מנשואי־תערובת', *הבוקר*, 4.7.1958. 49

סופר מיוחד, 'הנשים הנוצריות בישראל', *המודיע*, 6.12.1957. 50

אלכסנדר זאבור, 'מבצע "אברהם אבינו" מתעכב בגלל קשיי תקציב', *ידיעות אחרונות*, 28.6.1956. 51

סופר מיוחד, 'הנשים הנוצריות בישראל', *המודיע*, 6.12.1957. 52

יהושע ביצור, 'בעיות מסוככות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', *מעריב*, 24.12.1957, 53

עמ' 7; א' נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערובת נאבקות על קליטתן', *הבוקר*, 13.12.1957.

גם כי מספר ילדי המשפחות המעורבות הגיע ל-10,000.⁵⁴ אלפים מהם לא נישאו,⁵⁵ אם בשל היעדר מוהל מוסמך בארץ מוצאם או במכוון, כדי להימנע מהבלטת יהדותם.⁵⁶ מריה שנישאה ליהודי הבהירה כי גישתם הסוציאליסטית לא הכירה בהבדלים בין דתות וגזעים אלא רק בקיומם של 'אנשים', לפיכך לא רצו לגדל את ילדיהם כיהודים ולמול אותם.⁵⁷ בין 35,000 ל-40,000 איש הגרו מפולין לישראל בשנים 1956–1960.⁵⁸ נראה שבהערכת העיתונות בשלהי 1957 שהמשפחות המעורבות מונות עשרה אחוזים מעלייה זו,⁵⁹ יש מן האמת.

הכמות הגדולה של המשפחות המעורבות שהגיעו לישראל בפרק זמן קצר (ומשום כך בלטה בנוכחותה), עוררה דאגה. 'נגרפו [...] אל חופי ישראל גם מאות בעיות אנושיות סבוכות שנוצרו כתוצאה מנישואי תערובת',⁶⁰ נכתב במעריב בשנת 1957, כשבמוקד הבעיות ניצבו הנשים הנכריות והילדים הלא-נישואים.⁶¹ הללו הפכו את סוגית נישואי התערובת משאלה עקרונית, לבעיה אקטואלית וממשית,⁶² והערימו קשיים מסוג חדש על המהגרים והחברה הקולטת כאחד.⁶³

כאמור, רוב הזוגות המעורבים שעלו לארץ בתקופה הנדונה, היו מורכבים מגברים יהודים ונשים לא־יהודיות.⁶⁴ 'מקרים הפוכים – של יהודיות הנשואות ללא יהודים כמעט שאינם קיימים',⁶⁵ צוין בהבוקר. הללו היו ברוב המקרים גברים קשישים, שהשתדלו לא להתבלט,⁶⁶ הובהר בדבר. הרכב מגדרי מעין זה בקרב זוגות מעורבים אינו ייחודי. הוא אפיין זוגות מעורבים בקהילה היהודית בארצות הברית עד שנות השמונים.⁶⁷ גם במדינת ישראל של זמננו, בנישואים בין ילידי הארץ למהגרים, נשים, יותר מגברים, הן הבאות לישראל בעקבות בני זוגן.⁶⁸

-
- 54 גרשון הל, 'אנשים ומפלגות: עשרת אלפים ילדים מנישואי־תערובת', שם, 4.7.1958.
- 55 מנחם ברש, 'הזוגות הנשואים שיצטרכו להינשא מחדש', ידיעות אחרונות, 25.8.1957.
- 56 אלכסנדר זאבור, 'מבצע "אברהם אבינו" מתעכב בגלל קשיי תקציב', שם, 28.6.1956.
- 57 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שליפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.
- 58 קוסבסקה, תסביך, עמ' 205; הנ"ל, חדשות, עמ' 179.
- 59 ש' שחורי, 'טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות', דבר, 9.10.1957, עמ' 3.
- 60 יהושע ביצור, 'בעיות מסובכות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', מעריב, 24.12.1957, עמ' 7.
- 61 [ללא מחבר], 'בעית נשים נכריות וערלים מעסיקה את הרבנות הראשית', חרות, 25.6.1957, עמ' 4.
- 62 [ללא מחבר], 'על המצפה', הצופה, 6.12.1957, עמ' 1.
- 63 א' נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערובת נאבקות על קליטתן', הבוקר, 13.12.1957.
- 64 יהושע ביצור, 'בעיות מסובכות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', מעריב, 24.12.1957, עמ' 7.
- 65 א' נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערובת נאבקות על קליטתן', הבוקר, 13.12.1957.
- 66 ש' שחורי, 'טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות', דבר, 9.10.1957, עמ' 3.
- 67 סילביה ברק־פישמן, 'נישואי תערובת והתמורות בערכים ובנורמות של הציבור היהודי באמריקה', זהויות, מס' 1 (2011), עמ' 63.
- 68 הקר, מרות, עמ' 256.

רוב קשרי הנישואים המעורבים נבעו מהוקרת גברים יהודים לנשים שהצילו אותם בשואה תוך סיכון חייהן.⁶⁹ המלחמה יצרה מפגשים שהביאו לנישואים מעורבים גם ללא אלמנט 'ההצלה', למשל בקרב מי שנמלטו מזרחה, לערכות סיביר ונישאו לנשים מקומיות.⁷⁰ בחלק מהמקרים נרקם הקשר בין בני הזוג עוד בטרם מלחמה ו'הורות לנישואי תערובת עלה בידם להציל את חייהם'.⁷¹

עבור נאמני הקומוניזם נוצר הקשר הזוגי בלי לתת את הדעת על המוצא האתני. 'לא ידעתי בכלל שאני מתחתנת עם עברי', תיארה מריה שהיגרה לישראל בשנת 1957 והדגישה כי 'התחתנתי עם בן אדם'.⁷² גישה זו הייתה, לדבריה, תוצר של החינוך הסובייטי. סביר להניח שלחיים במשטר קומוניסטי הייתה השפעה על ריבוי נישואי התערובת במזרח אירופה,⁷³ כמו גם לרצונם של חלק מהיהודים להתבולל ולהצניע את יהדותם לאחר השואה.

מניעי ההגירה לישראל

חלק בולט מהמשפחות המעורבות שבמאמר זה עלו לישראל ביוזמת הגבר היהודי, כפי שרווח בעליות יהודיות קודמות.⁷⁴ 'הוא בעלי, אז נסעתי אחריו',⁷⁵ הודתה אחת הנשים. אצל יאדוויגה הייתה זו מחויבות זוגית שנבעה מקשר רגשי עמוק. כשבן זוגה היהודי החליט להגר, אמרה לו כרות המואביה: 'כי אל אשר תלך אלך, ובאשר תשב אשב', ואף הוסיפה 'וכי לחינם החביאה אותך אמא שלי בסכנת נפשות מפני הנאצים וטיפלה כך?'.⁷⁶ גם את הלנה הביאה אהבה לבן הזוג היהודי להליכתה עמו. 'את יואל שלי לא אעזוב לעולם',⁷⁷ הצהירה. למרות הקושי שבעזיבת המשפחה המורחבת, ל' לא היססה, ו'הלכה אחר קול ליבה, בגלל אהבתה לבעלה'.⁷⁸

אולם היו גם נשים לא-יהודיות שיזמו את ההגירה לישראל.⁷⁹ אהבה לבן הזוג הייתה המניע גם במקרים אלה. 'רציתי כי בעלי ימצא אף הוא סוף סוף ארץ, אשר בה היהודים הם

69 למשל: [ללא מחבר], 'אגב', הצופה, 26.12.1957, עמ' 2; [ללא מחבר], 'בעיה כאובה ועדינה', המודיע, 6.1.1958; ק' שבתאי, 'גויים מופלים לרעה?', דבר, 1.12.1957, עמ' 2; [ללא מחבר], 'סיפורם של בני נישואי תערובת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4.
70 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.
71 [ללא מחבר], 'גרמניות לא יבואו בקהל', הצופה, 10.11.1948, עמ' 4; ר' יהודית, 'כשאחזור לפולין אשחט שם בסכין יהודים', ידיעות אחרונות, 31.3.1958.
72 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.
73 אלכסנדר זאבור, 'מבצע "אברהם אבינו" מתעכב בגלל קשיי תקציבי', ידיעות אחרונות, 28.6.1956.
74 אורנה ארליך, 'יעל עצמון ורות קרק, 'עצמאיות בעל כורחן: מהגרות יהודיות במושבות העלייה הראשונה', בתוך: מורג-טלמון ועצמון (עורכות), מהגרות, עמ' 43-65.
75 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.
76 ל' חזן, 'פסחא של יהודים', הבוקר, 22.4.1959.
77 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', דבר, 27.11.1959, עמ' 4.
78 אלכסנדר צ'רסקי, 'נישואי תערובת', שם, 6.6.1958, עמ' 2.
79 יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ודוד המלך', משמר, 22.11.1957.

המושלים והקובעים את סדרי החיים, כי ראיתי אותו בהשפלתו, ורציתי לראותו בגאווה,⁸⁰ תיארה אחת מהן. רק לעתים נדירות, צוין בעיתונות, נפרדו בני הזוג לפני ההגירה לאחר שהנשים הנכריות סירבו להגר לישראל.⁸¹

מחקרים מצביעים על כך שיחס האימהות להגירה הותנה במשפחה. לעיתים הן הסתייגו בגלל הסכנה העתידית למשפחתן בארץ היעד,⁸² ולעיתים הן יזמו את ההגירה כדי לחלץ את המשפחה מסכנה בארץ המוצא.⁸³ הדאגה לבני הזוג, ובעיקר לילדים, הייתה מניע בולט בהחלטת המשפחות המעורבות להגר לישראל.

כרוב ניכר של המקרים גרמו גילויי אנטישמיות ועוינות להחלטה להגר. יוסף התקשה להוסיף ולחיות במקום שבו הושמדה משפחתו, ולחוש את השנאה ליהודים שלא פתה גם לאחר השואה.⁸⁴ ג'ר חוותה קשיים בגלל היותה אשת 'ז'יד'.⁸⁵ כמוה גם משפחת פוגל שסבלה מהצקות בשל יהדות האב.⁸⁶ 'בפולין לא יכולנו להישאר', תיארו בשנת 1957 גרטרודה ומריה, ילידות קטוביץ, שהיגרו לישראל עם בעליהן היהודים. 'היינו מנודות במשפחה ובחברה על שנישאנו ליהודים. הילדים חזרו מבית הספר בכי כאשר חבריהם הלא־יהודים ירדו לחייהם'.⁸⁷

אכן, המצב המורכב של הילדים השפיע על החלטת הוריהם. הדאגה לילדים ניכרה אצל האבות היהודים והאימהות הלא־יהודיות כאחד, ונבעה מכיוונים שונים: 'בני עמד משולהב כגוי טיפוס, והיכה שם נער אחד בצעקו במלוא חימתו "ז'יד" בליווי כל סממני הלקסיקון המלווה את המילה הזאת',⁸⁸ תיאר אב יהודי מריבת נערים שהיה לה עד, שגרמה לו טלטלה רגשית והניעה את החלטתו להגר לישראל. אובדן הזהות היהודית של הילדים, שרובם לא גודלו כיהודים,⁸⁹ הטרידה אבות אחרים. היו מקרים שהילדים סבלו מעוינות בשל יהדותם. 'ז'ידובקה, לכי לפלשתינה',⁹⁰ הטיחו באחת מבנות משפחת לכמן, אף שהאם הייתה נוצרייה. לאחר שילדיה של ג'ר גדלו 'וטעמו טעמה של אנטישמיות במוסדות החינוך',⁹¹ היא לחצה על בעלה להגר לישראל. וישנן עדויות נוספות לדאגה לילדים כגורם מניע להגירה.⁹²

-
- 80 אנדה עמיר, 'כי אחיות הן לנו', דבר, 11.10.1957, עמ' 2.
- 81 מנחם ברש, 'הזוגות הנשואים שיצטרכו להינשא מחדש', ידיעות אחרונות, 25.8.1957.
- 82 שילה, נשים.
- 83 Marion Kaplan, *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*, Oxford 1998
- 84 ל' חזן, 'פסחה של יהודים', הבוקר, 22.4.1959.
- 85 ש' וולקוביץ, 'טרגדיה מזועזעת של משפחת עולים', הבוקר, 27.12.1957.
- 86 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.
- 87 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', הארץ, 20.12.1957.
- 88 י' פפר, 'למה הם באים?', הבוקר, 6.12.1957.
- 89 ש' שחורי, 'טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות', דבר, 9.10.1957, עמ' 3.
- 90 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.
- 91 ש' וולקוביץ, 'טרגדיה מזועזעת של משפחת עולים', הבוקר, 27.12.1957.
- 92 אנדה עמיר, 'כי אחיות הן לנו', דבר, 11.10.1957, עמ' 2.

הגורם הכלכלי והשאיפה לשפר את תנאי החיים, שהם מניעים בולטים בהליכי הגירה בקרב נשים וגברים כאחד, שימשו תפקיד גם בהחלטת המשפחות המעורבות להגר. לקשיים בארץ המוצא נלוו הבטחות על עתיד מבטיח בישראל. סיפרו 'על הדמוקרטיה הישראלית, על חיי החופש השוררים במדינה היהודית [...] הם סיפרו לנו שכאן חיים כמו באגדות',⁹³ תיארה מריה מהמעברה הישראלית, וכך גם גרטרודה ומריה.⁹⁴ גרז'ינה, שחייה היו קשים ומרירים, חלמה על חיי תענוגות, כשבעלה היהודי העלה את רעיון ההגירה לישראל: על 'ארץ חמה ואכזרית [...] חווילות מפוארות [...] הצעות מפתות'.⁹⁵ היו אף נשים שנישאו במכוון ליהודים כדי להגר ולהגשים את חלומן לחיות חיים אחרים. והיו משפחות מעורבות ש'נסחפו' עם הגל. באנו לכאן כי 'כולם נסעו',⁹⁶ הודתה בכנות א"ב מנצרת. מניעי ההגירה היו אפוא מגוונים, אולם אפשר להכליל ולומר כי הבסיס להחלטה להגר היה נעוץ בגורמי הדחיפה; דהיינו ברצון המשפחות המעורבות לעזוב חיים לא פשוטים בארץ המוצא, חברתית וכלכלית. מאחר שישראל הייתה אפשרות ההגירה היחידה עבורם באותה עת, הם היגרו אליה. הם באו לישראל מבלי שידעו עליה דבר, קבל כתב עיתון הבוקר. הם לא עלו מתוך התעוררות פנימית או הכשרת הלבבות. 'הם רואים את ארצנו כארץ הגירה, או – במקרים מסוימים – כארץ מעבר'.⁹⁷ לעובדה זו, נטען בעיתונות, יש קשר ישיר לבעיות שהתעוררו כבואם לישראל, ולקשיי ההתמודדות עימן.

הקליטה והיבטיה החברתיים

מפגש המשפחות המעורבות עם החברה הישראלית היה טעון. לחבלי הקליטה המורכבים של מהגרים בכלל והמהגרים לישראל בשנות החמישים בפרט, נוספה עוינות החברה הסובבת, שהופנתה במיוחד כלפי האימהות והילדים הלא-יהודים. מצוקת הנשים והילדים ממחישה את תלאות הקליטה של המשפחות המעורבות.

ההסתייגות מהנשים הלא-יהודיות ניכרה כבר במקומות ההתכנסות באירופה לקראת עלייה. 'ומה יהיה[ן] עם "הגויות"?' נשאל עיתונאי ישראלי שתיעד ריכוזי עולים באיטליה בשנת 1957.⁹⁸ 'למה נואלת לסחוב אתך גויה לארץ הקודש במקום להביא עמך בת ישראל כשרה?',⁹⁹ הטיחו בזעם בבעלה הנבוך של הלנה שהצילה אותו בשואה, והיא פרצה בככי מר. עם בואן לישראל, פיתחו הנשים ציפיות רבות. בשנת 1959, בעיצומו של חורף מושלג בפולין, הגיעו יוסף ויאדוויגה אל ישראל החמה והמוארת. 'הרי זה גן עדן עלי אדמות!', קראה יאדוויגה, 'לא שערתי כלל שארץ נחמדה כל כך וחמימה כל כך יש לכם, ליהודים',

93 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שליפפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.

94 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', הארץ, 20.12.1957.

95 אלכסנדר צ'רסקי, 'דמויות מהעלייה החדשה: חייה הכפולים של גרז'ינה', מעריב, 29.8.1958, עמ' 6.

96 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.

97 'בן-אריה', 'חבלי הקליטה של ילדי נשואי תעורבות בבת"ס', הבוקר, 5.1.1959.

98 'ש' שחורי, 'טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות', דבר, 9.10.1957, עמ' 3.

99 אנדה עמיר, 'כי אחיות הן לנו', שם, 11.10.1957, עמ' 2.

והוסיפה: 'עכשיו הרי גם אני יהודיה. הרי באתי לארץ היהודים'.¹⁰⁰ נקודת המוצא שלה ושל אחרות הייתה שבבואן לישראל הן יהיו ליהודיות, שכן סברו שהלאום המקומי הוא נגזרת של הטריטוריה, של מקום המגורים. אלא שיהדות היא גם דת. 'האם והבן הכריזו על לאומיותם היהודית, לא ידעו שזה קשור גם בקבלת הדת',¹⁰¹ צוין בעיתון 'הבוקר'. היה אפוא פער בין ציפיות הנשים שמעמדן במדינה החדשה יהיה זהה לזה של שאר אזרחי המדינה, ובין הקליטה בפועל שהבליטה את השוני.

כיתר העולים בשנות החמישים, המשפחות המעורבות פגשו מצוקת עבודה ומגורים. כאחרים הן מצאו עצמן לעיתים קרובות בפריפריה גיאוגרפית והתמודדו עם היעדר מים בבתים, עם חוסר חשמל, 'לא רדיו, לא קולנוע, לא מאור ולא מגהץ',¹⁰² עם פרנסה בדוחק, ולעיתים אף חרפת רעב. לבעיות אלה נוספו השלכות מעמדן החרגי בחברה בישראל, שטפחו על פניהן בשלל הזדמנויות.

זרות וכרידות

הראשונה בשרשרת הקשיים הייתה תחושת הזרות שפקדה את הנשים הלא־יהודיות עם בואן לישראל ולא התפוגגה גם בחלוף הזמן. הזרות והיעדר סביבה תומכת העצימו את תנאי החיים הקשים,¹⁰³ העידה גרוז'ינה. 'כולם שונאים אותי כאן', סיפרה מריה, 'מפני שאני רוסיה, לא יהודיה'.¹⁰⁴ לשנאה, כלשונה, היה ביטוי מעשי בהפלייתה בתעסוקה, שהייתה דלה בלאו הכי. 'רע לי בארץ. מפלים אותי בכל מקום. מזכירים לי בלי הרף שאני פולניה', תיארה בדמעות א"ב.¹⁰⁵ אישה אחרת הייתה מיילדת במקצועה, אולם כלשכת העבודה נאמר לה: 'לגויה מספיק גם שתעבוד כעוזרת בית; אינה מוכרחה דווקא לעבוד כאחות'.¹⁰⁶ פאולינה, שהתגוררה עם בעלה הנכה במעברה ליד נתניה, פוטרה מעבודתה בבית חרושת למילוי בקבוקי יין בעקבות לחץ של אנשים 'הגונים', כלשון בן זוגה היהודי הנכה, שגרסו שמבחינה הלכתית לא ייתכן ש'גויה רוסיה' תעסוק במלאכת רחיצת בקבוקי יין. 'הייתכן הדבר?' תהה, 'יהודים אשר תמיד ובצדק נאבקו נגד השפלתם המצפונית והפגיעה בהם [...] היום יעשו זאת לאחרים?'. מחאתו נבעה בשל מה שנתפס בעיניו כמנוגד למוסר העם היהודי ולעברו. הוא גם דאג לאופייה המתגבש של המדינה הצעירה: 'האם דבר זה הולם מדינה דמוקרטית במחצית השנייה של המאה העשרים? האם זה אנושי?'.¹⁰⁷ התיאורים שלעיל משקפים את נקודת המבט של הנשים הלא־יהודיות שתלו את קשיי תעסוקתן במוצאן.

100 ל' חזן, 'פסחא של יהודים', הבוקר, 22.4.1959.

101 א' נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערוכת נאבקות על קליטתן', הבוקר, 13.12.1957.

102 ר' יהודית, 'כשאחזור לפולין אשחט שם בסכין יהודים', ידיעות אחרונות, 31.3.1958.

103 אלכסנדר צ'רסקי, 'דמויות מהעלייה החדשה: חייה הכפולים של גרוז'ינה', מעריב, 29.8.1958, עמ' 6.

104 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שליפפר', שם, 5.1.1958, עמ' 3.

105 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.

106 אנדה עמיר, 'כי אחיות הן לנו', דבר, 11.10.1957, עמ' 2.

107 שמעון טבק, 'פיטרו אותה מעבודה משום שאינה מתגיירת', הצופה, 14.8.1958.

ייתכן שהסיבות לכך היו מגוונות יותר, אולם המקבץ הגדול של העדויות השונות בעניין זה משכנע שמוצאן היה רכיב בולט בקשיי התעסוקה שחוו. מגוון עדויות מצביע על בדירותן של הנשים הלא-יהודיות. 'הן משתדלות להתחבב על חבורת העולים אולם לא רבים המקיימים מצוות "ואהבת את הגר"',¹⁰⁸ דווח ב-1957 בדבר, שהרבה לבטא את הקול הנשי הלא-יהודי. לעתים קרובות הן כונו בכינויי גנאי. 'שוטה גויה' ו'רוסישע שיקסע' כונתה מריה על ידי שכנותיה היהודיות במעברה.¹⁰⁹ 'שיקצה' כונתה אשתו הנוצרית של מריאן סבצקי; 'קוראים לי פרוצה רוסית',¹¹⁰ סיפרה אנטונינה הירש. 'ל' שעלתה לישראל עם בעלה היהודי הייתה נכונה להתמודד עם התנאים הקשים, אולם כמהה לסביבה של חמימות ואמון. 'אין אני יכולה לסבול שיבלשו אחרי בלא הרף. אין אני יכולה לשאת השפלה תמידית [...] אין אני יכולה לשאת את ההצהרות התכופות והוויכוחים שאני משמשת נושא להם: הרי היא גויה. איזו חרפה למשפחה. היא חייבת לפחות להתגייר. אך האם זה ישנה אותה?'¹¹¹.

'הזרות הפכה שנאה':¹¹² מתיחות וחיכוכים

הקליטה תלויה במידה רבה באישיות האינדיווידואלית של הנפשות הפועלות. עם זאת מכלול העדויות מצביע על תופעה גורפת של יחס עויין ומתיחות בעיקר בין נשים, יהודיות ולא-יהודיות, שהתגוררו בסמיכות.¹¹³ היו אלה 'חיכוכי שכנות', על מצע של זהויות אתניות שונות שליבה את המתיחות. ויכוח על מגע בכיכר לחם במכולת שכונתית היה במהרה למריבה קולנית בין יהודייה ללא-יהודייה, כשמשפטים בסגנון 'ראיתם כבר חזירה פולנית שתתחצף ככה?',¹¹⁴ מילאו את חלל האוויר.

היחסים בין יהודיות ללא-יהודיות הושפעו ממקום המגורים.¹¹⁵ ביישובים החקלאיים השתלבו הנוכריות ביתר קלות.¹¹⁶ ניסיון העבר של חלקן בחקלאות סייע בכך;¹¹⁷ אולם

-
- 108 ש' שחורי, 'טרנדיה ושמה: משפחות מעורבות', דבר, 9.10.1957, עמ' 3.
 109 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שליפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.
 110 [ללא מחבר], 'סיפורם של בני נישואי תערוכת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4.
 111 אלכסנדר צ'רסקי, 'נישואי תערוכת', דבר, 6.6.1958, עמ' 2.
 112 עמנואל כ"ץ, 'לאם שאינה יהודיה', חרות, 4.7.1958, עמ' 3.
 113 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שליפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3; מ' בן-שלמה, 'יצא מהארץ כ"חורר' ועלה כ"ניצול שואה"', הצופה, 21.1.1958, עמ' 4.
 114 ר' יהודית, 'כשאחזור לפולין אשחט שם בסכין יהודים', ידיעות אחרונות, 31.3.1958.
 115 א. נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערוכת נאבקות על קליטתן', הבוקר, 13.12.1957.
 116 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958; דנקה הרניש, 'גברת קויטקובסקה: פולניה שהתאקלמה יפה בכפר טרומן', שם, 19.12.1958.
 117 ישראל שיוו, 'לד' בן 5 מפרדס חנה נקבר מאחורי הגדר של בית העלמין', דבר, 28.11.1957, עמ' 2; אנדה עמיר, 'עולים הרוצים להשתרש', שם, 17 בינואר 1958, עמ' 4. דנקה הרניש, 'גברת קויטקובסקה: פולניה שהתאקלמה יפה בכפר טרומן', אמר, 19.12.1958.

ברכוזי עולים ביישובים עירוניים ניכרה עוינות.¹¹⁸ החיים ביישובי עולים ובעיירות פיתוח, שהתמודדו עם קשיים רבים, העצימו את המפגש הטעון בין הנשים שמצאו עצמן חיות במקום מרוחק ומנותק ובתנאי חיים לא פשוטים.¹¹⁹ למרות ההתמודדות המשותפת עם הקשיים, וסביר להניח שדווקא בגללם, הכריעו הניגודים האתניים בין הנשים את המכנה המשותף ביניהן.

ביישובי עולים באזורי פיתוח התהוו מעין 'קהילות' של נשים נוכריות שהיטיבו עם הנשים הללו שקיבלו תמיכה מחברותיהן, אולם הבליטו את השוני בינן ובין היהודיות ולפיכך תרמו להחרפת המתח בין שתי הקבוצות.¹²⁰ לדימונה המרוחקת, למשל, הגיעו בשנות החמישים 12 משפחות מעורבות ושלושים משפחות יהודיות מפולין. הללו פגשו במקום עולים מצפון אפריקה, והמתחות בין הקבוצות השונות גברה וקטטות פרצו בין יהודיות ללא־יהודיות. תגרת ידיים פרצה ואחת הנשים נפצעה לאחר שנשים מעולי צפון אפריקה מחו נגד פולניות שקישטו את בתיהן בצלבים ותמונות של ישו ומריה.¹²¹

נשים לא־יהודיות התלוננו לפני עיתונאים על אווירת פחדים, איומים ולחץ משפיל כלפיהן וכלפי ילדיהן.¹²² כשהתלוננו על תנאי החיים, נענו בתגובה: 'תראו אותה, לא מוצא חן בעיניה כאן. יכלה לא לבוא, הגויה'.¹²³ בגניה, שהצילה את בעלה בשואה, הטיחו: 'שתית מספיק דם יהודי בפולניה ופה את באה לאכול לחם של יהודים'.¹²⁴ הנשים שהצילו את בני זוגן בשואה התקשו להבין מדוע מתנכרים להן לאחר שסיכנו את חייהן.¹²⁵ 'הצלתי את חיי בעלי היהודי כאשר גסס ברוסיה', סיפרה אנטונינה הירש, 'עכשיו לא רוצים להכיר בי, וגם שני ילדי סובלים כאן'.¹²⁶ 'זה הריווח שיש לי ממך לאחר שהורי הצילו אותך בזמן הגרמנים', קבלה אשתו של מריאן סבצקי בפניו. 'מדוע זה שכרי?' תהתה אישה אחרת. 'היא [...] שהגנה על יהודים כל אימת שמי שהוא פגע בכבודם – עליה יאמרו שהיא אנטישמית? שהיהודיות יפנו את ראשיהן לצד אחר כשהן רואות אותה, והיא תהיה כמו מנודה פה,

-
- 118 אנדה עמיר, 'לבעיית המשפחות המעורבות בקרב העולים', דבר, 4.11.1957, עמ' 2.
 119 למשל, מרדכי שריד, 'מכתבים למערכת', משמר, 27.11.1957.
 120 יהושע ביצור, 'בעיות מסובכות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', מעריב, 24.12.1957, עמ' 7; [ללא מחבר], 'אגב', הצופה, 26.12.1957, עמ' 2.
 121 ש' וולקוביץ, 'טרגדיה מזועזעת של משפחת עולים', הבוקר, 27.12.1957; [ללא מחבר], 'תגרות בין נוצריות ליהודיות בדימונה', הארץ, 24.10.1957.
 122 יהושע ביצור, 'בעיות מסובכות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', מעריב, 24.12.1957, עמ' 7.
 123 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', דבר, 27.11.1959, עמ' 4.
 124 [ללא מחבר], 'סיפורם של בני נישואי תערובת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4.
 125 מ' בן-שלמה, 'יצא את הארץ כ"יורד" ועלה כ"ניצל שואה"', הצופה, 21.1.1958, עמ' 4.
 126 ק' שבתאי, 'אויים מופלים לרעה?', דבר, 1.12.1957, עמ' 2.

בשיכון, בין יהודים?'.¹²⁷ מריה תיארה תחושת רדיפה,¹²⁸ אחרות התלוננו שהן מרגישות מופלות לרעה כשם שחשו יהודיות באירופה.¹²⁹ גם היהודיות חשו פגועות. הן טענו כי הלא־יהודיות מתבדלות ומתנשאות,¹³⁰ 'כי אין ככוחן לשאת את שחצנות הנשים הנוצריות המפגינות בוז לסביבתן ומתהדרות בצלב על חזיהן לראווה'.¹³¹ היהודיות ראו התגרות בענידת צלבים ובקישוט הבתים באיקונות נוצריות.¹³² לעיתים הן אף ספגו גידופים אנטישמיים,¹³³ נטען בעיתונים. היו עיתונאים שביקשו להפחית מחומרת התופעה בטענה שמדובר במיעוט קטן שחוטא; במקרים מעטים של סכסוכי שכנות, ובמלחמות של ילדים; בסכסוכים רגילים על רקע של קשיי קליטה, ורוב המשפחות מנהלות יחסים טובים עם שכניהן. ובכל זאת, גם הכתבות הממעטות בחומרת התופעה הודו כי מדובר בבעיה כואבת שכן הנשים הנפגעות סובלות לאחר שעזבו את מולדתן, וכל פגיעה בהן מגבירה את הזרות ומחזקת את געגועיהן.¹³⁴ קשה לדעת בוודאות אם המתיחות והקטטות שהתפרסמו בעיתונות ייצגו את המציאות הרווחת או שהיו אלה הידיעות הסנסציוניות שמצאו דרכן לעיתונות בעוד סיפורן של רוב המשפחות המעורבות שהשתלבו בחברה לא תועד. אחד מכתבי עיתון הארץ ערך סקר בשנת 1957 בקרב שישים משפחות מעורבות שהתגוררו במקומות שונים ברחבי הארץ וציין שרק אישה אחת התלוננה על יחס עוין.¹³⁵ גם בדבר טען אחד הכתבים כי לא נתקל בשמץ של תלונה מצד נשים לא־יהודיות, וכי הקטטות היו על רקע של סכסוכי שכנות.¹³⁶ סביר אפוא להניח שהיחסים העוינים מצאו את דרכם לעיתונות ואולי היו הם בבחינת יוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל.

זאת ועוד, לעיתים קרובות תפיסת המציאות דאז היא תלויה העיתון שבו מעיינים. עיתוני השמאל, ובראשם על המשמר ודבר, נטו להציג את היחס המחפיר כלפי הנשים ואת קול הנשים הנפגעות. עיתוני הימין, כגון חרות והעיתונים הדתיים, ובראשם הצופה והמודיע, הצביעו על מציאות אחרת שבה נשים לא־יהודיות נקלטו בסבר פנים יפות וקיבלו את מלוא

127 שם.

128 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.

129 יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ודוד המלך', משמר, 22.11.1957.

130 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.

131 יהושע ביצור, 'בעיות מסוככות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', שם, 24.12.1957, עמ' 7.

132 [לא מחבר], 'תגרות בין נוצריות ליהודיות בדימונה', הארץ, 24.10.1957; מ' בן־שלמה, 'יצא את הארץ כ"יורד" ועלה כ"ניצול שואה"', הצופה, 21.1.1958, עמ' 4.

133 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', הארץ, 20.12.1957; ר' יהודית, 'כשאחזור לפולין אשחט שם בסכין יהודים', ידיעות אחרונות, 31.3.1958.

134 ק' שבתאי, 'גויים מופלים לרעה?', דבר, 1.12.1957, עמ' 2.

135 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', הארץ, 20.12.1957.

136 ק' שבתאי, 'גויים מופלים לרעה?', דבר, 1.12.1957, עמ' 2.

העזרה, ואם היו בעיות הן נבעו לעיתים קרובות מיחס מתנכר של האישה הלא־יהודייה לסביבתה.¹³⁷ תופעה זו ניכרת גם ביחסם של העיתונים לילדי המשפחות המעורבות.

כתבות, ידיעות, פרשנויות וקריקטורות הציגו את המציאות המורכבת של ילדי המשפחות המעורבות.¹³⁸ סימן השאלה שריחף מעל זהותם הלאומית היה להם לרועץ. חלקם חשו מנודים בבתי הספר והוטחו בהם כינויי גנאי. אימותיהם סיפרו בדמע שבמולדתן נרדפו ילדיהן כז'ידים, ואילו בישראל הם מכונים 'שקצים'.¹³⁹ 'לא רציתי שבפולין יקראו לבתי דרך גנאי "ז'ידובקה"', תיארה אחת האימהות, 'האמנם צריכה אני לראות לכך, שכאן יקראו לבתי דרך־גנאי "גויה"?'¹⁴⁰

כאמור, חלק גדול מהבנים לא נימולו.¹⁴¹ סבלם היה כפול, הן בשל רצונם 'להיות כמו כולם' הן בגלל הצקות שספגו מילדים אחרים, החל בכינויי גנאי וכלה בהפשטת מכנסיהם.¹⁴² עדות על פגיעה בהם עולה משני חוזרים שהפיץ משרד החינוך בין מפקחי מוסדות החינוך בישראל ומנהלים.¹⁴³ הללו נתבעו להפנות את תשומת לב המחנכים לסבל הנגרם לילדי משפחות מעורבות ולפעול באופן נמרץ ליצירת יחסי שוויון וכבוד בין התלמידים השונים.¹⁴⁴ תכני החוזרים הללו צוטטו בעיתונים, והנושא אף נדון בכנסת.¹⁴⁵

לצד תיאורים שביטאו זעזוע היו כתבות שניסו לאזן את התמונה הקשה והציגו מציאות שונה, שבה הייתה פגיעה בילדים רק במעט מקומות; ילדי משפחות מעורבות הופלו לטובה בבתי ספר; הכינוי 'גוי' היה אחד מיני כינויים רבים שבהם ילדים כועסים מכנים את חבריהם.¹⁴⁶ 'הבעיה של ילדי המשפחות המעורבות בכלל אינה מעסיקה אותנו. אין לנו אפילו מושג מי נימול ומי לא', תיאר מנהל בית ספר בדימונה.¹⁴⁷ מנהל בית ספר במגדל־אשקלון, שבו למדו עשרים ילדים ממשפחות מעורבות, סבר שניסיון להפשיט את מכנסיו של ילד שלא נימול נבע מסקרנות גרידא של ילדים ולא עקב סוגיות של זהות יהודית או

137 עמנואל כ"ץ, 'לאם שאינה יהודיה', חרות, 4.7.1958, עמ' 3.

138 אריה נבון, קריקטורה בעיתון דבר, 15.11.1957, עמ' 2.

139 (ללא מחבר), 'אגב', הצופה, 26.12.1957, עמ' 2; אנדה עמיר, 'כי אחיות הן לנו', דבר, 11.10.1957, עמ' 2.

140 יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ורוד המלך', משמר, 22.11.1957.

141 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3.

142 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958; (ללא מחבר), 'סיפורם של בני נישואי תערובת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4; יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ורוד המלך', משמר, 22.11.1957.

143 (ללא מחבר), 'בעיית ילדי נישואי־תערובת', הארץ, 1.1.1958.

144 מ' אבידור, מנכ"ל משרד החינוך, בתוך: מנחם תלמי, 'חיפשתי העללות בשקצים', מעריב, 19.1.1958, עמ' 7.

145 שאילתא הופנתה לשר החינוך, ללא מחבר, 'פגיעות בילדים בני אמהות לא יהודיות', למרחב, 13.11.1957.

146 מ' מלאכי, 'לבעיית המשפחות המעורבות בקרב העולים', דבר, 4.11.1957, עמ' 2.

147 מנחם תלמי, 'חיפשתי התעללות ב"שקצים"', מעריב, 19.1.1958, עמ' 7.

נוכרית. התקריות שקורבנותיהן היו ילדי המשפחות המעורבות, סיכם כתב מעריב, אינן פרי רצון להתעלל ב'גוי' אלא מעשי קונדס, אולם 'באוירה הרגישה לגבי תופעות כאלו [הן] מתפרשות באור "גזעני"'.¹⁴⁸

עיתונאים לא הסתפקו בדיווחים מהשטח אלא ניסו לספק פרשנות והסברים למצב המורכב. רובם נתלו בעברם של הילדים בארצות המוצא, שבהן ההבדל בין יהודי לגוי היה מוחשי. הדבר נתפס כגורם לרגישותם היתרה של הילדים.¹⁴⁹ כן הצביעו על פערים בחינוך ובהשקפת העולם. הילדים גדלו והתחנכו עם נוצרים, ספגו מהם סטריאוטיפיים אנטישמיים שעה שהם עצמם הסתירו את יהדותם, והנה היגרו לארץ היהודים. הסיטואציה הזאת הייתה נקודת מוצא לתסכול ולמשבר בלתי נמנעים. נוסף על כך אורח חיים כפול בישראל שניכר למשל בציון חגים יהודיים ונוצריים. אין תימה, אפוא, שהקליטה בארץ לוותה אצל חלקם בתחושה של התמרמרות ובגעגועים לארץ המוצא.¹⁵⁰

כמו בתיעוד הפגיעה בנשים לא־יהודיות, כך גם בנוגע לילדים היו עיתונים שהעצימו את התופעה והיו שהמעיטו בכמותה ובחשיבותה. היו עיתונים שהביאו עדויות להתנכלויות לרוב, אחרים גרסו כי רוב הילדים נקלטו יפה.¹⁵¹ אפשר לשער שהדיווחים השונים, הסותרים לעיתים זה את זה, הם כבואה למציאות מורכבת ולתפיסות עולם מגוונות של הנוגעים בדבר כמו גם של העיתונאים.

זוגות מעורבים חוו משברים בזוגיות גם בשל קשיי הקליטה.¹⁵² זוגות שנישאו כדי להגר לישראל פירקו את הנישואים כבואם לארץ.¹⁵³ היו תופעות של אלימות במשפחה, נטישה וגירושים בקרבם.¹⁵⁴ לעיתים היה זה בהשפעת קרובי משפחה של בן הזוג היהודי, שיצאו נגד בת הזוג הנוכרייה,¹⁵⁵ לעיתים היו אלה ההבדלים האתניים הדתיים של בני הזוג שהקשו על חיים משותפים בישראל: 'האם הירכתה להקניט את בעלה בשל זיק היהדות שהתחיל להתלקח בו'.¹⁵⁶ אכן, בגברים יהודים התעוררה בישראל תכופות הזהות היהודית הרדומה, מה שיצר לעיתים נתק בתקשורת בין הבעל לרעייתו שלא מצאו עוד שפה משותפת.¹⁵⁷ 'הפלג היהודי מכה שורשים בארץ בעוד שהפלג הלא־יהודי נמשך לשורשי ארצו ועמו',

148 שם.

149 מ' מלאכי, 'לבעית המשפחות המעורבות בקרב העולים', דבר, 4.11.1957, עמ' 2.

150 י' בן־אריה, 'חבלי הקליטה של ילדי נשואי תערובת בבתי"ס', הבוקר, 5.1.1959.

151 שם.

152 [ללא מחבר], 'אגב', הצופה, 26.12.1957, עמ' 2.

153 [ללא מחבר], 'מבקשים ביטול נישואים פיקטיביים', הארץ, 6.5.1958; [ללא מחבר], 'נישאה ליהודי כדי

שתוכל לעזוב את פולין', הצופה, 6.5.1958, עמ' 4.

154 אלכסנדר צ'רסקי, 'נשואי תערובת', דבר, 6.6.1958, עמ' 2.

155 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', שם, 27.11.1959, עמ' 4.

156 עמנואל כ"ץ, 'לאם שאינה יהודיה', חרות, 4.7.1958, עמ' 3.

157 אלכסנדר צ'רסקי, 'דמויות מהעלייה החדשה: חייה הכפולים של גרו'ניה', מעריב, 29.8.1958, עמ' 6.

צוין באחד העיתונים. 'ניגודים אלה הורסים את חייהם המשותפים'.¹⁵⁸ 'הזרות' נטען בעיתון חרות, 'הפכה שנאה'. שנאה זו, הובהר שם, היא 'שנאה של דורות ותקופות',¹⁵⁹ שנעורה מחדש גם בקרב בני זוג.

העיתונות הדתית, בעיקר, הייתה זו שהתריעה כי הזעזוע בבתי הזוגות עצמם מחלחל לציבור ומקשה על החיים הדתיים והחברתיים בארץ. לפיכך תבעה להזהיר זוגות מעורבים בטרם הגירה כי מוטב להם להישאר בארצות מוצאם, 'שכן זוגות מעורבים תלושים מכל חברה, אך שם הם סובלים כיחידים, בעוד שכאן יגרמו סבל לחברה כולה'.¹⁶⁰

קושי מיוחד היה נחלתן של משפחות מעורבות שנאלצו להתמודד עם מות בניהן וקבורתם, שכן חברא קדישא סירבה לאפשר את קבורתם בבית עלמין יהודי. פרשיות אלה עוררו סערה ציבורית שבוטאה בעיתונות והדיה הגיעו אף לכנסת. פרשת סירוב הרב המקומי בפרדס חנה לקבור את בנה של משפחת שטיינברג עוררה סערה ו'גרפה את העם כולו למחלוקת'.¹⁶¹ 'מדוע לא נמסר להם דבר על כור הייסורים שבו תצטרך לעבור משפחה בת נישואי תערובת?',¹⁶² תהה דוד בקרמן שנישא לנוצרייה, לאחר סירובו של הרב של אשדוד לקבור את בנו שנהרג בתאונת דרכים, בבית העלמין המקומי; אירוע שגרם לסערת רוחות ביישוב.¹⁶³ הפתרונות נמצאו בקיבוצים שניאותו לקבור את הילדים בשטחם.¹⁶⁴

פרשיות אלה ואחרות דומות להן לא נבעו ממחלוקת הלכתית בלבד. גורמים שונים נטלו חלק בוויכוח וטיעוניהם חרגו מהזירה הדתית. העיתונים שיקפו את העמדות השונות גם בהתאם להשתייכותם המגזרית. עיתוני השמאל מחו נגד הדחייה של קבורת ילדי אימהות נוכריות בבתי עלמין יהודיים,¹⁶⁵ ואילו בעיתונים דתיים צידדו בהחלטת הרבנים. המודיע החרדי נשען על הטיעון ההלכתי,¹⁶⁶ ואילו עיתון הצופה הציוני הדתי התריע מפני סכנה חברתית-לאומית בשל ביטול הייחוד היהודי ויצירת עם חדש מעורב.¹⁶⁷ חלק מהעיתונים, למשל עיתון למרחב, ביטאונה של אחרות העבודה, הציג מגוון דעות בנושא זה.¹⁶⁸ בין היתר הובאו בו דברי זרח ורפהטיג, איש הציונות הדתית וסגן שר הדתות, שביקש להציג עמדה מאוזנת והבהיר שאנו נצא נגד שמץ של רדיפה כלפי לא יהודים, אך נשמור על גבולות,

158 | ללא מחבר, 'אגב', הצופה, 26.12.1957, עמ' 2.

159 | עמנואל כ"ץ, 'לאם שאינה יהודיה', חרות, 4.7.1958, עמ' 3.

160 | ללא מחבר, 'אגב', הצופה, 26.12.1957, עמ' 2.

161 | חיים פיקרש, 'מבצע רות המואביה', שם, 11.6.1959, עמ' 4; ישראל שיוו, 'ילד בן 5 מפרדס חנה נקבר מאחורי הגדר של בית העלמין', דבר, 28.11.1957, עמ' 2.

162 | יצחק יעקבי, 'הרב מאשדוד סירב להביא לקבורה נער מנישואי תערובת', דבר, 21.4.1959, עמ' 10.

163 | ללא מחבר, 'סערה באשדוד בענין קבורת נער מנישואי תערובת', מעריב, 21.4.1959, עמ' 1.

164 | יצחק יעקבי, 'הרב מאשדוד סירב להביא לקבורה נער מנישואי תערובת', דבר, 21.4.1959, עמ' 10.

165 | ללא מחבר, 'טענה ל"טהרת הגזע" בפי נציג דתי בכנסת', הארץ, 3.12.1957.

166 | סופר מיוחד, 'הנשים הנוצריות בישראל', המודיע, 6.12.1957.

167 | ללא מחבר, 'על המצפה', הצופה, 6.12.1957, עמ' 1.

168 | ללא מחבר, 'אנו מזועזעות', למרחב, 1.12.1957.

בין בחיים ובין במתים [...], מאחר שכל טשטוש של תחומים יביא לאבדון וטשטוש, ולא לשם כך נוסדה מדינת ישראל.¹⁶⁹

התמודדות המשפחות המעורבות עם הקשיים הייחודיים

'מארישיה, סטאשיה, זושיה, אולגה...' הנשים הלא-יהודיות של גברים יהודים בשנת 1959, 'מהוות קרוב לפרומיל אחד מתוך כלל האוכלוסייה. הנשים האלה אינן מהוות חזית "ארית" מלוכדת. רובן נספגו ללא כל עקבות בתוך המציאות הישראלית וקיבלו ברצון את מנהגיה, בדומה לרות המואביה. אבל ישנן גם כאלה, שהן "בלתי מרוצות ומצטערות" [...] הישתנה יחסן של אלה לישראל בזמן מן הזמנים?',¹⁷⁰ תהו בדבר. אכן, ההתאקלמות וההתמודדות עם הקשיים הייתה רבת פנים. אפשר להבחין בכמה דרכי התמודדות עיקריות.

נטישה

לנוכח קשיי הקליטה היו נשים לא-יהודיות שביקשו לעזוב את ישראל.¹⁷¹ 'הכל כאן גרוע',¹⁷² אמרו חלקן.¹⁷³ הן העדיפו את קנדה ואוסטרליה על פני הנגב הישראלי. אחרות אמרו במפורש שהן מבקשות לעזוב נוכח היחס העוין שספגו הן וילדיהן, והעדיפו גם חזרה לפולין על פני חיים בישראל.¹⁷⁴ סטניסלבה הודתה שברצונה לשוב לפולין אף על פי שילדיה כונו בה 'ז'ידים', מפני שחשה שנואה כאן. 'שם יש לי משפחה והם כבר ידאגו לנו', אמרה א"ב מנצרת.¹⁷⁵

מהשתלבות להזדהות

אולגה הפראבוסלבית שעלתה לישראל מרוסיה עם בעלה היהודי, אוהבת את הארץ, והיא מאושרת,¹⁷⁶ פורסם בדבר. תיאורי 'אושר' שהתפרסמו בעיתונים לצד הסתגלות למציאות המקומית ביקשו להעלות על נס את השתלבותן בחברה הישראלית.¹⁷⁷ ואכן, מספר לא מבוטל מהנשים השלימו עם יעד ההגירה החדש וביקשו להשתלב בחברה ובמקום. 'אם באתי הנה, הרי זה סימן כי זאת ארצי',¹⁷⁸ תיארה אחת מהן את החיבור לארץ החדשה.

169 [ללא מחבר], 'סגן שר הדתות: לא נסכים לקבורת ילדי אמהות נוצריות בבית קברות יהודי', שם, 2.12.1957.

170 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', דבר, 27.11.1959, עמ' 4.

171 אהרן דולב, 'ההפגנה של גרשון שלייפר', מעריב, 5.1.1958, עמ' 3; ר' יהודית, 'כשאחזור לפולין אשחט שם בסכין יהודים', ידיעות אחרונות, 31.3.1958.

172 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', דבר, 27.11.1959, עמ' 4.

173 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', הארץ, 20.12.1957.

174 יהושע ביצור, 'בעיות מסובכות שהביאו לישראל אלף וחמש מאות זוגות מעורבים', מעריב, 24.12.1957, עמ' 7; [ללא מחבר], 'סיפורם של בני נישואי תערובת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4.

175 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.

176 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', דבר, 27.11.1959, עמ' 4.

177 ק' שבתאי, 'גויים מופלים לרעה?', שם, 1.12.1957, עמ' 2.

178 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.

לעיתים נטען שהתאקלמות הנשים הלא־יהודיות הייתה טובה יותר מזו של בני זוגן היהודים ושל יהודיות מבטן ומלידה. כך למשל היו שתי נשים לא־יהודיות באחד משיכוני העולים בגליל הראשונות בשיכון שיצאו ללמוד קורס תפירה ונרשמו ללימוד השפה העברית.¹⁷⁹ זאת בניגוד ליהודיות שנרתעו מהעמל המפרך של לימוד שפה אף על פי שאת קריאתה הכירו מהסידור. עולים מפולין שהובאו לאשדודיים סירבו לרדת מהמכוניות ולהיאחזו במקום השומם, 'עד שקמה אחת הנוצריות ביניהם ושכנעה אותן בדברים חמים ונלהבים: האדמה טובה, האקלים בריא וההתנגדות אינה מוצדקת'.¹⁸⁰ כשתהתה עיתונאית בשיחה עם אחת הנוכריות אם הריחוק של דימונה לא קשה לה, ענתה זו: 'הרי גם שם מוכרח מישהו לגור'.¹⁸¹ נדהמתי, הודתה העיתונאית, מילים כאלה לא נשמעות תכופות גם מפי יהודייה. נשים לא־יהודיות היו מקור עידוד ותמיכה לבני זוגן. 'מה יש לך להתאונן אם אני אינני מתאוננת? [...] השכחת את הרעב ואת השנאה שאפפו אותך? כאן הרי אתה חופשי ואין איש שונא אותך ואתה במדינת היהודים',¹⁸² אמרה יאדוויגה ליוסף. 'אילולא אשתי, הייתי חודש כבר חוזר לפולין',¹⁸³ תיאר יהודי אחר. ולנוכח יחסם של החוגים הדתיים למשפחות מעורבות, ניחמה אחת הנשים את בעלה היהודי באומרה: 'גם בפולין גורמים אנשי הדת (הנוצרים) קשיים לאזרחים טובים'.¹⁸⁴

יש שהשתלבות נשים לא־יהודיות בישראל תוארה כאידיאלית. 'ברוב המקרים האשה הלא יהודייה בישראל היא יהודייה יותר טובה, ציונית יותר טובה, אזרחית יותר טובה – מאשר הבעל היהודי שלה',¹⁸⁵ הפליג אחד מכתבי דבר. בתיאורים אלה הודגש כי בניגוד לגבר שנולד יהודי, האישה הלא־יהודייה החליטה להצטרף אליו מרצונה החופשי. היו נשים שהדליקו נרות שבת כדי לתת הרגשת שבת לילדים, עשו הכנות לקראת סדר פסח על ידי חיקוי השכנות, והכול מרצונן.¹⁸⁶

בקרב חלק מהנשים התעצבה זהות יהודית, אף על פי שלא היו יהודיות ולא התכוונו להתגייר. הן ראו כנראה ביהדות זהות לאומית ונגזרת של מגורים בישראל.¹⁸⁷ אחרות ביקשו להצטרף ליהדות באמצעות גיור.

-
- 179 יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ורודר המלך', משמר, 22.11.1957.
 180 א' נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערוכת נאבקות על קליטתן', הבוקר, 13.12.1957.
 181 כרמלה גל, 'הצד "הארי" של ישראל', דבר, 27.11.1959, עמ' 4.
 182 ל' חזן, 'פסחא של יהודים', הבוקר, 22.4.1959.
 183 ק' שבתאי, 'גויים מופלים לרעה?', דבר, 1.12.1957, עמ' 2.
 184 א' נור, 'אלפי משפחות של נשואי תערוכת נאבקות על קליטתן', הבוקר, 13.12.1957.
 185 ק' שבתאי, 'גויים מופלים לרעה?', דבר, 1.12.1957, עמ' 2.
 186 יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ורודר המלך', משמר, 22.11.1957; ל' חזן, 'פסחא של יהודים', הבוקר, 22.4.1959; מרדכי שריד, 'מכתבים למערכת', משמר, 27.11.1957.
 187 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', אמר, 21.2.1958.

גִּיּוּר

בחברות שונות בעולם העתיק ובימינו המרת דת היא ברוב המקרים נחלתן של הנשים בזוגות מעורבים. המהלך נובע מסיבות פסיכולוגיות־חברתיות, כלכליות ואחרות, למשל: חינוך נשים לסתגלנות; לרצות את סביבתן בכלל ואת בני זוגן בפרט. בחברות רבות בעבר היה הגבר המפרנס העיקרי, ובנישואים מעורבים, כשאחד מבני הזוג צריך היה לוותר על מולדתו או על חברתו, האישה הייתה זו שעשתה את הוויתור; במקרים רבים זו גם המציאות בימינו אנו.¹⁸⁸

בעולם העתיק נטו נשים להצטרף לשבט או לדת של בעליהן, כשהגברים ושבתיהם קבעו את הזהות הדתית והאתנית של צאצאיהם.¹⁸⁹ אולם ביהדות הזהות הדתית נקבעת על פי האם, ולמוצאה האתני יש השלכה כבודת משקל על זהות הדור הבא של הלאום. חלק מהנשים שנזכרות במאמר זה נישאו לבני זוג יהודים שהיו רחוקים מיהדות. הן עצמן הוסיפו לקיים אורח חיים קתולי גם בישראל,¹⁹⁰ וחלקן אף שלחו את ילדיהן לבתי ספר נוצריים.¹⁹¹ רבני יישובים מחו על כך 'שבמקומות רבים התארגנו הנשים הנוכריות (נוצריות ברובן) ודרשו מהמיסיון להקים עבורם כנסיות לתפילה'.¹⁹² אכן, ראשי הכנסייה הקתולית בישראל שמרו על קשר הדוק עם העולות הנוצריות ותבעו ממשדד הדתות לספק להן את צורכיהן הדתיים בהקמת בתי ספר קתולים ואף כנסיות ביישובים יהודיים, למשל בהרטוב ובבית שאן.¹⁹³ אולם ברוב המקרים ביקשו הנשים הלא־יהודיות להשתלב בסביבה היהודית ולא להבליט את שונותן. רבות מהן התמודדו עם לחץ חיצוני של רבנים, שכנים או ידידים, שתבעו מהן להצטרף פורמלית ליהדות באמצעות גיור. 'אני יודע שאת רוצה לחיות בקרבנו', אמר לדאנקה אחד ממכריה, 'חייבת את אפוא להתגייר. אם לא למענך, הרי למען ילדך. זה לגמרי לא נורא: רק טבילה ותפילה קצרה'.¹⁹⁴

שני היבטים עיקריים היו כרוכים בגיור בני המשפחות המעורבות: התגיירות הנשים בין היתר על ידי טבילה, ומילת הבנים. רבנים ופוליטיקאים פעלו בשני מישורים אלה. מאחר שיחסי דת ומדינה חורגים ממסגרת המאמר הזה אציין רק שגם מאמצי הגיור מתוארים בעיתונות, בהתאם לאופיים של העיתון והכתב. יש דיווחים אוהדים שהדגישו את המסירות

-
- 188 פרופ' סילביה ברק־פישמן, במייל מתאריך 25.8.2016.
- 189 Shaye J. D. Cohen, *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*, Berkeley 1999.
- 190 חיים פיקרש, 'מבצע רות המואביה', *הצופה*, 11.6.1959, עמ' 4; [ללא מחבר], 'בעיה כאובה ועדינה', *המודיע*, 6.1.1958.
- 191 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', *הארץ*, 20.12.1957.
- 192 [ללא מחבר], 'בעית נשים נכריות וערלים מעסיקה את הרבנות הראשית', *חרות*, 25.6.1957, עמ' 4.
- 193 סופר מיוחד, 'הנשים הנוצריות בישראל', *המודיע*, 6.12.1957; [ללא מחבר], 'נזירות מפולין יפתחו בישראל בי"ס קתולי לילדי תערובת', *הצופה*, 3.9.1958, עמ' 4.
- 194 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המתור לנו להיות מה שהננו?', *דבר*, 10.4.1958, עמ' 4.

והמאמץ סביב נושא רגיש זה.¹⁹⁵ אחרים הביעו הסתייגות ותיארו חוסר רגישות, אטימות ואף איומים על הנשים.¹⁹⁶

חלק מהנשים התגיירו,¹⁹⁷ אחרות נמנעו מכך,¹⁹⁸ לעיתים בשל עמדת בן הזוג היהודי שהסתייג,¹⁹⁹ לעיתים בשל התנגדות האישה הלא־יהודייה עצמה: 'בחול' לא ביקשתי ממך להתנצר וכאן אתה מבקש ממני להתייחד?²⁰⁰ תהתה אחת מהן. היו מי שסברו כי אין בכך צורך, שכן 'יהודים רבים כאן אוהדים אותנו, את ה"גויים", ומוכנים לקבלנו לחברתם כמו שהננו'.²⁰¹

עדות נדירה על הקושי שבגיור השמיעה א"ב שתיארה בשנת 1958 כי 'השכנים מפחידים אותי ואומרים שאצטרך לעבוד טבילה משפילה לעיני רבנים'.²⁰² סוגיה מורכבת זו שעלתה לשיח הציבורי בישראל רק בשנים האחרונות, נעדרה כמעט לחלוטין מהשיח בתקופה הנדונה. כאמור זו עדות יחידאית בנושא, אולם סביר שטבילה לפני רבנים הרתיעה חלק מהנשים מלהתגייר.

דאנקה הארניש, שהיגרה לישראל עם משפחתה, ציינה בשנת 1958 כי לדת יש חשיבות בשמירת הגחלת היהודית בגולה, והיא מילאה תפקיד חשוב שעה שמדינה יהודית לא הייתה קיימת. אולם הקמתה של מדינת ישראל שינתה לדעתה את המצב לחלוטין, ולדת שוב אין אותה החשיבות. כשהוצע לה להתגייר ולמול את בנה,²⁰³ היא לא ראתה בכך צורך. ילדיה חיים בישראל, טענה, מתחנכים לאהבת הארץ, הם ישרתו בצה"ל ויגנו על ארצם. בכך, אמרה, יהיו ליהודים, שכן את הזהות היהודית תפסה כזהות לאומית.

אולם בשונה מגיור הנשים, שנתקל בקשיים,²⁰⁴ רבות מהמשפחות המעורבות מלו את בניהן,²⁰⁵ כדי למנוע מהם הצקות והקנטות, ולעיתים בשל תביעת הבנים עצמם שביקשו להידמות לחבריהם. מבצעים יזומים מטעם משרד הדתות לשם מילת הבנים, 'אברהם אבינו' ו'מבצע גלגל', שימשו זרז לכך.²⁰⁶

-
- 195 חיים פיקרש, 'מבצע רות המואביה', **הצופה**, 11.6.1959, עמ' 4; מנחם ברש, 'הזוגות הנשואים שיצטרכו להינשא מחדש', **ידיעות אחרונות**, 25.8.1957.
- 196 [ללא מחבר], 'משפחות מעורבות', **דבר**, 12.9.1957; ז' כהן, 'תשובה לגב' הארניש', **המודיע**, 4.7.1958; סופר מיוחד, 'הנשים הנוצריות בישראל', **שם**, 6.12.1957.
- 197 חיים פיקרש, 'מבצע רות המואביה', **הצופה**, 11.6.1959, עמ' 4.
- 198 [ללא מחבר], 'העליה ממזרח אירופה', **המודיע**, 23.10.1957; [ללא מחבר], 'בעיה כאובה ועדינה', **שם**, 6.1.1958.
- 199 חיים פיקרש, 'מבצע רות המואביה', **הצופה**, 11.6.1959, עמ' 4.
- 200 [ללא מחבר], 'בעית נשים נכריות וערלים מעסיקה את הרבנות הראשית', **חרות**, 25.6.1957, עמ' 4.
- 201 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המתור לנו להיות מה שהננו?', **דבר**, 10.4.1958, עמ' 4.
- 202 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', **אמר**, 21.2.1958, ההדגשה במקור.
- 203 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המתור לנו להיות מה שהננו?', **דבר**, 10.4.1958, עמ' 4.
- 204 [ללא מחבר], 'בעית נשים נכריות וערלים מעסיקה את הרבנות הראשית', **חרות**, 25.6.1957, עמ' 4.
- 205 ערן שורר, 'איך נקלטות משפחות מעורבות', **אמר**, 21.2.1958.
- 206 [ללא מחבר], 'בעית נשים נכריות וערלים מעסיקה את הרבנות הראשית', **חרות**, 25.6.1957, עמ' 4.

היו משפחות שסירבו למילה מאחר שאולי יעזבו בעתיד למדינה אחרת ולפיכך אין זה נחוץ,²⁰⁷ או מסיבות עקרוניות. 'האם ברית המילה הוא סמל דתי או קובע הוא לאומיותו של אדם?' תהתה הארניש והוסיפה, לשם מה להקשות 'על אנשים את חייהם, בייחוד בתקופת קליטתם בארץ? האם הסמל קובע את היהדות?'.²⁰⁸ הארניש הגיעה מפולין שבה הדת הייתה נוצרית והלאום פולני, והציגה בדבריה את המורכבות המעשית שהייתה כרוכה בהגדרת יהדות כדת או כלאום. הקליטה הייחודית של המשפחות המעורבות בישראל, והקשיים שנלוו לה כפי שתוארו לעיל במאמר, היו ביתר תוצר של מורכבות זו.

סיכום

מרדכי שריד, איש מחלקת הקליטה, שוחח בשנת 1957 עם זוגות מעורבים בטרם היגרו לישראל. האישה הלא-יהודייה ביקשה לדעת איך יקבלוה בארץ, אם ילדיה ירגישו בה טוב ואם לא יצביעו עליה כעל 'גויה'. שריד השיב כי הוא מאמין באמונה שלמה שאין במדינת ישראל אפליה גזעית או עדתית, והבטיח שיתקבלו בישראל בחיבה ובאהבה 'כשוויים בין שווים'.²⁰⁹ מהתיאורים שהובאו במאמר נראה כי ההבטחות הללו התפוגגו לעיתים על קרקע המציאות הישראלית. קליטת עולים אלה לא הייתה תלויה אך ברצונם הטוב של אנשי מחלקת הקליטה. כפי שנטען בדבר, 'זהו עניינו של כל תושב בישראל [...], מידת תבונתו (ואיני אומר: מידת אחוותנו) היא שתקבע את החיוב ואת השלילה שבעליה זו'.²¹⁰ אכן, הגירה גורמת טלטלה אישית ומשפחתית, והמקרה של המשפחות המעורבות מאשש זאת ביתר שאת. הללו, שהיו חריגות בנוף האנושי של המהגרים והוותיקים בישראל כאחד, חוו קשיים ייחודיים ונפלו בין הכיסאות. בחו"ל הן סבלו בגלל יהדותן של אחד מבני הזוג, ובישראל נפגעו בשל אי-יהדותן של אחד מהם; לרוב – הנשים.²¹¹ הזהות האתנית, שלה השלכות מרחיקות לכת על עיצוב הזהות האישית,²¹² הייתה המקור למצבן האישי הקשה של נשים לא-יהודיות בישראל בשלהי שנות החמישים, 'שכן הן אינן מוצאות את מקומן לא בין נוצרים ולא בין יהודים'.²¹³

-
- מנחם ברש, 'הזוגות הנשואים שיצטרכו להינשא מחדש', *ידיעות אחרונות*, 25.8.1957.
- 207 [ללא מחבר], 'בעית נשים נכריות וערלים מעסיקה את הרבנות הראשית', *חרות*, 25.6.1957, עמ' 4; [ללא מחבר], 'העליה ממזרח אירופה', *המודיע*, 23.10.1957.
- 208 דאגה הארניש, 'בעיני נכריה: המותר לנו להיות מה שהננו?', *דבר*, 10.4.1958, עמ' 4.
- 209 מרדכי שריד, 'מכתבים למערכת', *משמר*, 27.11.1957.
- 210 ש' שחורי, 'טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות', *דבר*, 9.10.1957, עמ' 3.
- 211 נפתלי לביא, 'חבלי קליטה של זוגות מעורבים', *הארץ*, 20.12.1957.
- 212 H.C. Kelman, 'Negotiating National Identity and Self-Determination in Ethnic Conflicts: The Choice between Pluralism and Ethnic Cleansing', *Negotiation Journal* 13, 4 (1997) pp. 327-340.
- 213 [ללא מחבר], 'אגב', *הצופה*, 26.12.1957, עמ' 2.

מצבן המורכב הוקבל לזהותם הכפולה של יהודים בפולין: 'יהודים – כיוון שהורינו היו כאלה. ופטריטיים פולנים – כיוון שגורלנו קשר אותנו אל הארץ הזאת'.²¹⁴ אך טבעי היה בעיניהן שכזה יהיה מעמדן בישראל. אישיותו של אדם, טענה הארניש, ולא לאומיותו, אמורה להיות הקריטריון האובייקטיבי היחיד לקבלתו בחברה. יתרה מזאת, ציינה, סבלות היהודים בגולה היו צריכים לפתח את סובלנותם כלפי בני לאומים אחרים, אך נראה כי ההפך הוא הנכון: 'שמא [...] הסבל והאפליה הלאומית במשך דורות גרמו לגילויים הלאומנים המופרזים הקיימים בארץ?'.²¹⁵ נראה שהיחס העוין כלפי הנשים הלא־יהודיות הושפע ממספר גורמים. טענתה האחרונה של הארניש אינה נטולת יסוד, אם כי יש להתייחס אליה מזווית קצת שונה.

העלייה ממזרח אירופה ובעיקר מפולין בשנים הנדונות נתפסה בישראל כתופעה חדשה, מאחר 'שהמוני עולים אלה היו שנים רבות מנותקים לחלוטין מן המתרחש בארץ ובתנועה הציונית'.²¹⁶ ידיעותיהם על המדינה היו קלושות, הם התאפיינו בהיעדר הכרה ציונית, והגירתם נבעה מחיפוש אחר מקלט ופרנסה. הם לא באו לבנות את הארץ אלא להיבנות בה, צוין בדבר. קל וחומר שכך נתפסו המשפחות המעורבות שהיגרו לישראל מסיבות אישיות וללא תודעה לאומית. בגישה זו היה טמון זרע היחס המסתייג של החברה הישראלית; ממנה נבע היעדר אמפטיה למצוקותיהם. 'למהגרים האלה מוסר משלהם. הם אינם מבחינים באמצעים, דברי ריטון והתמרמרות מלא פיהם. לא פעם הם מזכירים את "הרגה" אשר אכלו בארץ מוצאם',²¹⁷ וגעגועים עזים לארץ מולדתם תוקפים במיוחד את הצד הלא־יהודי של בני הזוג, תואר בהבוקר. במילים אחרות, גישה זו נעצה את מקור הקליטה המורכבת בגישה המתנכרת של המהגרים עצמם ליעד שאליו הגיעו.

אולם אין לתלות את האשם אך במהגרים, ואין להפחית מיחסם המסתייג של רבים בחברה הישראלית, ותיקים כעולים חדשים, מהמשפחות המעורבות ובמיוחד מהנשים הלא־יהודיות שבאו במספרים גדולים יחסית לישראל.

העולים החדשים שזה מקרוב באו מפולין ושהתמודדו עם תנאי חיים קשים, נשאו עימם את צלקות החיים עם אנטישמם בארצות המוצא.²¹⁸ הנשים הלא־יהודיות הזכירו ליהודים העולים, שרובם ככולם היו ניצולי שואה, את הטרואמה האיומה שחוו. אישה לא־יהודייה מפולין שימשה תזכורת מיידית לעוולות מולדתה וקבוצתה האתנית. לפיכך מחיצה עמדה ביניהם.²¹⁹

214 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המתור לנו להיות מה שהננו?', דבר, 10.4.1958, עמ' 4.

215 שם.

216 מ"ד 'דבר היום', דבר, 10.11.1957, עמ' 1.

217 'בן־אריה, 'הבלי הקליטה של ילדי נשואי תערובת בבתי"ס', הבוקר, 5.1.1959.

218 מרדכי שריר, 'מכתבים למערכת', משמר, 27.11.1957.

219 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המתור לנו להיות מה שהננו?', דבר, 10.4.1958, עמ' 4.

למרבח האירוניה הצילו רבות מהנשים הלא־יהודיות האלה יהודים בשואה, ואקט זה שסיכון חייהן היה כרוך בו, היה המקור ליצירת הזוגות המעורבים. העובדה שהן הצילו את בעליהן בשואה העצימה את תחושת עלבונן. לא אחת הן קשרו בין סוגיית ההצלה ל'גמול' שקיבלו בארץ, בדמות דחייתן מהחברה המתגבשת.²²⁰

המורכבות שהתבטאה ביחס החברה לנשים הלא־יהודיות היא למעשה בכואה להליך עיצוב החברה הישראלית הצעירה. השנים הנדרונות במאמר היו שנות עיצוב הזהות הלאומית הקולקטיבית והאישית של הישראלים, שרבים מהם היו מהגרים. ישראל הוקמה כמדינה יהודית אך גם דמוקרטית, שהבטיחה חופש דת ומצפון; כמדינה המבוססת על קיבוץ גלויות שונות, שבהן נוצרו לעיתים זוגות מעורבים.²²¹ מהשאיפה לגבש זהות אתנית־לאומית מלוכדת ואחידה נבעה שאלת היחס לנשים הלא־יהודיות שהייתה עקרונית ומעשית כאחד. בהתאם לגישה אנתרופולוגית הגורסת כי זהות אתנית היא סובייקטיבית ומתגבשת בהקשר התקופתי, אפשר לשער שבתקופה הנדונה כאן, זמן קצר לאחר הקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית ששרידותה עמדה על כף המאזניים, שקלטה עלייה גדולה של יהודים מתרבויות מגוונות, היה עיצוב הזהות האתנית־לאומית של החברה היהודית בארץ צו השעה. מאחר שעל פי גישה זו זהות אתנית מתעצבת על בסיס גיבוש הזדהות ותחושת שייכות של חברי הקבוצה, אך במיוחד על בסיס ההנגדה 'לאחר', סביר להניח שהנשים הנוצריות שימשו מקור שכנגדו התעצבה הזהות האתנית והלאומית היהודית. חשוב להדגיש כי מדובר כאן בגיבוש תחושת השתייכות וסולידריות, הצומחת מלמטה, ושמקורה בחברה עצמה, ולא בממסד. אולם יש גם צד שני למטבע. האתניות היא מרכזית ביצירת זהות קולקטיבית, אולם נישואי תערובת כשם כן הם – מעוררבים, וקשה ליחסם לאתנוס זה או אחר. לפיכך הם מערערים על הגבולות האתניים בעצם קיומם.²²² גם בכך איימו המשפחות המעורבות בכלל והנשים הלא־יהודיות בפרט, שנוכחותן בלטה בנוף האנושי של המהגרים, על גיבוש הזהות הקולקטיבית היהודית בישראל. מצד אחד, בשל זרותן סימנו הנשים הלא־יהודיות את גבולות הזהות הקולקטיבית של החברה היהודית בישראל, מצד שני הן איימו על זהות זו. כפילות זו השליכה על היחס המורכב אליהן.

אין לסכם את התופעה במשפט חד־משמעי הקובע אם יחס החברה הישראלית לנשים המהגרות היה טוב או רע. התופעה הייתה מורכבת וחוייית הקליטה וההתמודדות עם הקשיים היו שונות מאישה לאישה וממקום למקום. אולם אפשר לומר שזהותן המשולשת של הנשים, שכללה את היותן מהגרות, לא־יהודיות ופולניות, הייתה בעוכריהן והיא המקור לקליטתן הסבוכה (בין שהייתה מוצלחת ובין שלא). היא טמנה בחובה רבדים שחרגו מחוייית מהגרים באשר הם בכלל, ומהגרים ומהגרות לישראל בשנות החמישים בפרט.

220 [ללא מחבר], 'סיפורם של בני נישואי תערובת המבקשים לחזור לפולין', חרות, 25.12.1957, עמ' 4.

221 [ללא מחבר], 'מכתב ראש הממשלה לחכמי ישראל בארץ וכוו"ל בעניין הנחיות־הרישום', דבר, 28.11.1958, עמ' 7.

222 וייס, מקרי גבול, עמ' 77.

לסיום הערה על העיתונות העברית שתיעדה את התופעה בזמן אמת. זו שיקפה את היחס המגוון למשפחות המעורבות, ובה בעת ניסתה לעצבו במטרה, יש להניח, להשפיע על דיוקנה של החברה הישראלית המתגבשת. בהכללה נטו עיתוני השמאל להסתייג מהיחס העוין למשפחות מעורבות ולנשים לא־יהודיות. כשהופיעו הנשים הפולניות, כלשון העיתון חרות הימני בשנת 1958, 'מיד פרשה עליהן עתונות השמאל את כנפיה (הפוליטיות), והחלה לפזר להן תהילות ותשבחות ואף מיהרה לדמות אותן לרות המואביה'.²²³ עיתוני השמאל אף מתחו ביקורת על החוגים הדתיים שמיררו לטענתם את חייהן.²²⁴ העיתונים הדתיים, לעומת זאת, הסתייגו מהתופעה עצמה והביעו חששות לעתיד יהודי ישראל בגינן.²²⁵

העיתונים השונים התווכחו זה עם זה, כשהם מבטאים מחלוקות מגזריות בחברה הישראלית. ויכוחים נערכו בין חילונים 'שהתבוללות והיטמעות אינן מעניינות אותם לגמרי', כלשון המודיע,²²⁶ לדתיים ש'כאן הם פאנאטיים יותר מאשר במקום אחר' ומשתלטים על כל שטחי החיים, כלשון דבר.²²⁷ השיח על המשפחות המעורבות שימש מצע להתנגחות רעיונית ופוליטית: בעיתון חרות נטען כי עיתונות השמאל נוקטת תעמולת זוועה שאין לה אחיזה במציאות ומטרתה רווח פוליטי בלבד.²²⁸ כך סבר גם המודיע, שגרס שהתיאורים מוגזמים ואינם משקפים את המציאות.²²⁹ דבר ייצג גישה מרכזית-ממלכתית יחסית, בהציגו בכתבותיו מגוון דעות וניסוחים מתונים יחסית, שבהם קרא לחוגים הדתיים ולרכבות הראשית לגלות גמישות בפתרון בעיות העולים הללו.²³⁰ כל העיתונים גינו התעללות בנשים הלא־יהודיות וקראו לא לפגוע בהן. בתוכנה מכלילה, שיש לפתחה במקום אחר, אפשר לראות בשיח העיתונות על המשפחות המעורבות בבואה לוויכוח עקרוני יותר בשאלת דיוקנה של מדינת ישראל: האם תהיה מדינת הלכה או מדינה חילונית; מדינה יהודית או מדינת כל אזרחיה?²³¹

-
- 223 עמנואל כ"ץ, 'לאם שאינה יהודיה', חרות, 4.7.1958, עמ' 3.
- 224 יוסף ימבור, 'גויות בישראל, ספר רות ורודר המלך', משמר, 22.11.1957.
- 225 סופר מיוחד, 'הנשים הנוצריות בישראל', המודיע, 6.12.1957.
- 226 י' גליוני, 'לדמותם של בעלי נשואי התערובת', שם, 22.1.1958.
- 227 דאנקה הארניש, 'בעיני נכריה: המתור לנו להיות מה שהננו?', דבר, 10.4.1958, עמ' 4.
- 228 עמנואל כ"ץ, 'לאם שאינה יהודיה', חרות, 4.7.1958, עמ' 3.
- 229 י' גליוני, 'לדמותם של בעלי נשואי התערובת', המודיע, 22.1.1958.
- 230 ש' שחורי, 'טרגדיה ושמה: משפחות מעורבות', דבר, 9.10.1957, עמ' 3.
- 231 גרשון הל, 'אנשים ומפלגות: עשרת אלפים ילדים מנשואי־תערובת', הבוקר, 4.7.1958.

